

Міжнародний гуманітарний університет

Іванова О.С.

ФІЛОСОФІЯ

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки
за спеціальністю 053 Психологія.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Одеса - 2024

Іванова О.С. Конспект лекцій з дисципліни «Філософія» (Галузь знань – 05; Соціальні та поведінкові науки; Спеціальність – 053 Психологія; Освітній ступінь – Бакалавр) /О.С. Іванова ; Міжнародний гуманітарний університет – О.: МГУ, 2024. – 65 с.

Рецензенти:

Єрмакова С.С. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Міжнародного гуманітарного університету.

Криворучко В.О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри філософії, політології, психології та права Одеської державної академії будівництва та архітектури.

Конспект лекцій з дисципліни «Філософія» затверджений на засіданні кафедри педагогіки та психології
(№ 1 від 29 серпня 2024 року)

Видання спрямоване закріпити та поглибити теоретичний навчальний матеріал з дисципліни «Філософії»; містять методичні вказівки до структури курсу, перелік питань до заліку; список рекомендованих джерел та додатки в якому подані критерії оцінювання за дисципліною. Також важливим результатом методичного видання є систематизація теоретичного навчального матеріалу з метою підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу.

Зміст

Вступ.....	4
Програма навчальної дисципліни	4
Структура навчальної дисципліни.....	6
Зміст лекцій з дисципліни «Філософія»	6
<i>Лекція 1. Предмет і структура філософії. Історичні витоки філософії.</i>	<i>7</i>
<i>Лекція 2. Співіснування і взаємодоповнювальність різних способів пізнання світу. Проблема наукового пізнання.....</i>	<i>19</i>
<i>Лекція 3. Філософія науки. Сучасні проблеми аналізу розвитку науки. Філософський аналіз розвитку психології як експериментальної науки</i>	<i>27</i>
<i>Лекція 4. Еволюція філософських уявлень про природу, людину й суспільство.....</i>	<i>46</i>
<i>Лекція 5. Діалектика як інструмент пізнання. Закони і категорії діалектики. Психоеаналіз в основі конструювання соціальної реальності</i>	<i>75</i>
<i>Лекція 6. Персоналізм як напрям сучасної психології. Прагматизм як напрям психологічних досліджень. Екзистенційна та гуманістична філософія. Діяльнісний підхід у філософії психології.....</i>	<i>90</i>
Питання до іспиту з дисципліни «Філософія»	123
Рекомендована література	125
Додатки	127
..	
Додаток А. Види та методи контролю	127.
Додаток Б. Оцінювання здобувачів вищої та фахової передвищої освіти за навчальну дисципліну у Міжнародному гуманітарному університеті.	128
Додаток В. Критерії загальних результатів оцінювання знань здобувачів	133

ВСТУП

«Філософія» - є обов'язковим курсом професійної підготовки майбутніх бакалаврів – психологів.

Мета вивчення дисципліни «Філософія» – полягає у формуванні у здобувачів вищої освіти навички інтелектуальної діяльності, які дозволять їм всебічно підходити до аналізу та розв'язання проблем майбутньої професійної діяльності. Виходячи з накопиченого історичного досвіду людства, вироблених методологічних принципів і спрямованості до безумовної цінності людської особистості, навчальна дисципліна «Філософія» сприяє формуванню освіченого спеціаліста, здатного працювати в умовах професійної мобільності, який може відійти від стереотипів і запропонувати нові ідеї і рішення. Вивчення курсу «Філософія», як дисципліни саме для здобувачів спеціальності 053 «Психологія» – це вивчення розділу філософії, який займається дослідженням та вивченням методології та основ психології. Філософія в контексті методології та основ психології займається аналізом отриманих знань у рамках психології, перевіряє психологічні теорії щодо їх науковості та достовірності, досліджує природу встановлюваних ними психологічних законів, розкриває філософські засади базових теоретико-методологічних категорій – психіка, свідомість, особистість, діяльність.

Передумови для вивчення дисципліни – знання із таких дисциплін як: «Історії України та української культури», «Української мови (за професійним спрямуванням)», «Іноземної мови (за професійним спрямуванням)».

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Предмет і структура філософії. Історичні витоки філософії.

Філософія: предмет, об'єкт та завдання. Загальна характеристика проблем сучасної психології. Система «людина-психологія-суспільство» як предмет філософії психології. Функції філософії психології. Взаємодія психології та філософії у історичному контексті.

Тема 2. Співіснування і взаємодоповнювальність різних способів пізнання світу. Проблема наукового пізнання.

Філософія психології як міждисциплінарна галузь наукового знання. Співвідношення пізнавальних та ідеологічних аспектів філософії психології. Предмет і завдання, принципи, категорії науки.

Тема 3. Філософія науки. Сучасні проблеми аналізу розвитку науки. Філософський аналіз розвитку психології як експериментальної науки.

Антропосоціогенез та соціокультурний розвиток людської цивілізації.

Психологія як емпірична наука. Філософські основи психологічних досліджень. Особливості різних способів пізнання. Філософський аналіз розвитку психології як експериментальної науки. Пояснення та розуміння, екстерналістські та інтерналістські підходи до дослідження психіки. Феноменологія як наука про світогляд, її зв'язок із психологією. світу.

Тема 4. Еволюція філософських уявлень про природу, людину й суспільство.

Роль психології у науковому пізнанні навколишньої й внутрішньої дійсності. Загальнонаукові принципи психології: взаємодія й розвиток, причинність, цілісність, активність, суб'єктивність, реконструкція.

Тема 5. Діалектика як інструмент пізнання. Закони і категорії діалектики. Психоаналіз в основі конструювання соціальної реальності

Людське життя – пошук всезагального. Філософський аналіз дослідницьких парадигм у психології. Еволюція філософських поглядів на людину та її світ. Психоаналітична герменевтика. Деконструкція суб'єкта у психоаналізі.

Тема 6. Персоналізм як напрям сучасної психології. Прагматизм як напрям психологічних досліджень. Екзистенційна та гуманістична філософія. Діяльнісний підхід у філософії психології.

Персоналізм як напрям сучасної психології. Реалізації ідей персоналізму у психології. Зasadничі ідеї філософії персоналізму. Персоналістський аналіз особистості та її внутрішня будова. Прагматизм, як напрям психологічних досліджень. Філософія прагматизму та біхевіоризм. Інструменталізм як різновид прагматизму. Екзистенційна та гуманістична філософія психології. Соціальна психологія. Соціокультурні та історичні передумови вивчення людини як соціальної істоти. Соціальний конструктивізм як епістемологічний та антропологічний вимір. Становлення зрілої особистості крізь призму антропології Феномен мудрості. Питання про принципову можливість формалізації мудрості. Віра та вірування. Структура віри як соціально-психологічний феномен.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин							
	денна форма				Заочна форма			
	усього	у тому числі			усього	у тому числі		
		лекц.	прак	сам. роб.		лекц.	прак	сам. роб.
Тема 1. Предмет і структура філософії. Історичні витоки філософії.	18	4	4	10	24	2	2	20
Тема 2. Співіснування і взаємодоповнювальність різних способів пізнання світу. Проблема наукового пізнання.	18	4	4	10	20			20

Тема 3. Філософія науки. Сучасні проблеми аналізу розвитку науки. Філософський аналіз розвитку психології як експериментальної науки.	18	4	4	10	24	2	2	20
Тема 4. Еволюція філософських уявлень про природу, людину й суспільство.	18	4	4	10	20			20
Тема 5. Діалектика як інструмент пізнання. Закони і категорії діалектики. Психоаналіз в основі конструювання соціальної реальності.	20	4	4	12	24			20
Тема 6. Персоналізм як напрям сучасної психології. Прагматизм як напрям психологічних досліджень. Екзистенційна та гуманістична філософія. Діяльнісний підхід у філософії психології	28	8	8	12	8	2	2	8
Усього годин	120	28	28	64	120	6	6	108
ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ – ІСПИТ								

Зміст лекцій з дисципліни «Філософія»

Лекція 1. Предмет і структура філософії. Історичні витoki філософії

Відомий французький учений і філософ П'єр Тейяр де Шарден (1881–1955) у своїй книзі «Феномен людини» визначив призначення людини у світі так: «Пізнавати, щоб більше могли. Більше могли, щоб більше діяти. Більше діяти, щоб повніше існувати!». Ці слова ми пропонуємо сприймати як світоглядну настанову до теми.

XXI ст. загостило кардинальні зміни в соціальній сфері: політиці, економіці, культурі, духовному житті. Значно ускладнилося життя суспільства, структурно і функціонально змінилося обличчя світу, поглибилися глобальні проблеми, що стимулювало інтерес до загальних проблем суспільного розвитку, осмислення яких має важливе значення для вивчення якісних перетворень сучасного світу, осмислення взаємодії минулого, сучасного і майбутнього в історії людства, явищ реального життя. В умовах тотального загострення глобальних проблем людство впритул підійшло до вирішення питання про виживання. На складне мереживо світового суспільного розвитку накладається процес виникнення принципово нових змін та ідей – відбувається становлення України як суверенної держави, формується громадянське суспільство. Усе це спонукає до філософського осмислення людиною свого ставлення до дійсності, її світоглядної орієнтації, усвідомлення нею власного місця й ролі в суспільстві. Кардинально змінюється уявлення про місце людини у світі та житті. Нову значущість набувають питання соціальної і особистої активності, відповідальності за свої вчинки у зв'язку з необхідністю переглядати форми й напрям діяльності. На передній план виходять питання сенсу життя, смерті й безсмертя. У з'ясуванні

складних проблем, формуванні нових світоглядних орієнтирів, цінностей особлива роль належить філософії.

Філософія має багатовіковий досвід аналізу суспільно значущих цінностей і життєвих мотивів, орієнтацій. У всі епохи філософи прагнули розв'язувати проблеми буття людини, повсякчас повертаючись до питання про те, хто така людина, у чому суть і сенс буття, як їй жити і на які цінності орієнтуватися в епоху переходу від одних життєвих стандартів до інших. Історія філософії свідчить, що в переломні періоди історії філософські знання набували найвищого значення. Річ у тім, що крутим поворотам історії, політичним переворотам зазвичай передують якісні зміни у філософській свідомості суспільства. У такі періоди філософія допомагає людині глибоко осмислити логіку подій, своєрідність нової ситуації, виробити особисте ставлення до світу і самої себе. Звісно, філософія, як і мистецтво, сама собою не може врятувати світ, але світ не врятується, якщо не здійсниться глибоке, у тому числі і філософське осмислення тих загроз і сподівань, що домінують у світі і в Україні. Безперечно, потрібні всебічні фундаментальні знання про світ, оптимальні шляхи економічного, політичного і культурного розвитку України. Але завдання не в диференціації, а в інтеграції знання, поєднанні знань із гуманістичними цінностями. А це є мудрість, якій навчає філософія. У Біблії це називається добрим розумом, тобто розумом, поєднаним із гуманністю.

Видатний сучасний український філософ, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка С. Б. Кримський класифікував усі питання, якими переймається людство протягом своєї історії, виділивши такі три групи:

- питання (об'єктивні), на які можна дати однозначну відповідь («Чому світить сонце?», «Чому на зміну ночі приходить день?», «Що таке психіка?» тощо). На них відповідає наука;

- питання (суб'єктивно-особистісні), на які неможливо дати відповіді в загальній формі (наприклад, «Що таке кохання?», «У чому полягає щастя людини?»). Це особисті питання, відповіді на які дають література й мистецтво;

- сенсо-життєві питання, зокрема «У чому полягає сенс життя?», «Чи можна досягнути найзагальніші підстави життя людини, світу, суспільства, історії?» тощо. Це питання, на які людина дає відповідь у складних життєвих ситуаціях, коли вона опиняється перед вибором: бути чи не бути? якою бути? що краще – смерть чи ганьба? Тобто це питання про власну присутність у світі, коли людина прагне зазирнути в саму себе, у найпотаємніші глибини власної душі.

На думку С. Б. Кримського, саме *третья* група питань і пошуки відповідей на них, що вимагають напруженої роботи душі й розуму особистості щодо формування свого «внутрішнього світу», становить зону людської духовності. Це є пошук шляху людини до самої себе. Саме тут починається філософія.

На відміну від міфології і релігії, які, будучи духовними засобами соціального контролю, з необхідністю породжуються суспільством, філософія покликана до життя особливими соціальними умовами. Соціальні умови не

тільки сприяли розвитку філософії чи гальмували його. Вони часто визначали і коло проблем, що цікавили філософів. Ключ до розуміння багатьох філософських проблем лежить у соціальній сфері. Саме філософія допомагає людині вирішувати проблеми її буття, сенсу існування, обґрунтовує пріоритетні цінності в житті суспільства, визначає прийнятні, нестандартні, нетрадиційні шляхи й способи досягнення цих цінностей. Філософський світогляд заснований на розумі, тобто він передбачає аргументацію, роздуми, сумніви, дискусії. Водночас предметом філософського дослідження стають найбільш загальні проблеми: що таке світ, чи існує Бог, чи вічна душа, що таке добро і зло, тощо. Чи всяке суспільство дозволить мислителю вільно трактувати такі питання? Звісно, що ні. У так званому традиційному суспільстві, де дії людей суворо регламентовані, відсутня вільна особа, будь-яке вільнодумство є неможливим.

Необхідною передумовою виникнення філософії є терпимість до інакомислення. А вона може виникнути лише в демократичному суспільстві, де більше покладаються на розум людини і права особи, ніж на традицію та віру. Тож не дивно, що розквіт філософії припадає на епохи панування демократії. Демократія не тільки створює умови, вона фактично викликає філософію до життя. Політичні диспути, побудоване на змаганні сторін судочинство пробуджують увагу до законів логіки, формують теоретичну настанову, на якій ґрунтується і розвивається філософія.

Вивчення філософії завжди передбачає введення людини у своєрідний світ філософського знання. Філософському мисленню притаманний високий ступінь абстрактності, оскільки теоретичні положення філософії є абстрагуванням від світу конкретних речей, вони є узагальненням, систематизацією і більш глибоким відображенням об'єктів та їх сутностей. На відміну від конкретних, природничих наук, які використовують теоретичну інтерпретацію конкретного емпіричного матеріалу, філософія піднімається на такий високий ступінь наукової абстракції, яка потребує високої культури мислення, уміння оперувати категоріями та знаннями, за якими не завжди можна побачити звичний, видимий оточуючий світ речей та явищ.

Таким чином, вивчення філософії є важливою складовою загальноосвітньої, гуманітарної підготовки правознавця і відіграє суттєву роль у формуванні високої загальної культури, уміння логічно мислити, усвідомлювати принципи своєї життєвої позиції та відстоювати їх у вирі суспільних і особистих суперечностей.

У процесі вивчення цієї теми необхідно з'ясувати роль філософії у творенні людиною себе та в пізнанні й освоєнні світу загалом, визначити функції філософії, знати основні проблеми та типи філософування, орієнтуватись у колі філософських роздумів: людина та світ, буття та мислення, духовне та матеріальне, загальноцивілізаційне та національне в філософії, сучасний гуманізм та його перспективи тощо.

Лекція 2. Співіснування і взаємодоповнювальність різних способів пізнання світу. Проблема наукового пізнання

Як можна визначити, досягнути філософію та її призначення? Чи збагатить нас розв'язання цієї проблеми вмінням мислити, як славетні філософи? Чи допоможе нам, за висловом М. Хайдеггера, «розташуватись у філософії», ввійти в «найближче, сокровенне» коло її таємниць, привчить нас до філософського відношення до життя?

Чи не почати нам від етимології самого слова «філософія»? І дійсно, на цьому шляху на нас чекають певні відкриття, які повинні позбавити нас тих сумнівів і суперечностей, які ми встигли набути за час нашого буденного знайомства із філософією.

Термін «*філософія*» має давньогрецьке походження, адже саме у Стародавній Греції філософія вперше відокремилась від інших сфер інтелектуальної діяльності та набула автономного характеру розвитку. Термін походить від двох грецьких слів: «філео» – люблю і «софія» – мудрість. На питання «Що таке мудрість?» філософи відповідали по-різному, визначаючи його по-своєму. З цим пов'язано і різне тлумачення філософії. Зокрема, українські філософи XVII–XIX ст., передусім Григорій Савич Сковорода, позначали філософію словом «любомудріє». Отож, слід визначити, що таке мудрість і в чому полягає любов до неї, що дасть змогу уточнити історико-філософське й особисте уявлення про те, що таке філософія в її розвитку та призначенні?

Одним із перших, хто пояснив поняття «філософія» і «філософ», був відомий давньогрецький мислитель Піфагор (друга пол. VI ст. – початок V ст. до н. е.), якому належить висловлювання: «Життя... подібне до ігрищ: одні приходять на них змагатися, інші – торгувати, а найщасливіші – дивитися; так і в житті одні, подібні до рабів, народжуються жадібними до слави і наживи, тоді як філософи – скупі до єдиної тільки істини». Піфагор був проти, щоб його називали мудрецем, і вважав себе філософом («всього лиш» любителем мудрості), бо мудрим, на його думку, є тільки Бог, а люди здатні тільки прагнути, поважати, любити мудрість. Щоб бути мудрим, недостатньо життєвого досвіду й бажання – необхідно мати досконалий, наближений до гармонії зі світом спосіб життя і ясний, організований розум. Саме досконале життя засвідчує досконалість знання й надає настановам мудреця (носія мудрості), його думкам, словам і вчинкам безперечного авторитету. Знання стає частиною мудрості тільки якщо засвідчене досвідом і життєвим прикладом. Причому зусилля розуму як заняття філософські, на думку Піфагора, особливо сприяють очищенню, лікуванню душі людини. Ось чому прагнення до мудрості, формування філософського відношення до життя є також і шлях до спасіння. Мудрість – вища цінність культури кожного народу, людини, людства. «Мудрість бо над перли дорожча і нічого, що можна бажати, з нею не зрівняється», – проголошено в Біблії.

Отже, Піфагор тлумачив філософію не стільки як абстрактну любов, прагнення до мудрості взагалі, а передусім як любов до пошуку істини, ствердження добра, досягнення краси у своєму життєтворенні. Оскільки під мудрістю давні греки мали на увазі не парадоксальність мислення, а гармонійну єдність способу мислення та способу життя, то з часів Піфагора в понятті

«філософія» фіксується прагнення людини до самовдосконалення, самотворення, досягнення Ідеалу, що традиційно включає три найвищі цінності – Істину, Добро та Красу.

Кардинально іншої позиції дотримувалися софісти (грецьк. *sophistes* – майстер, художник), однак з другої половини V ст. до н.е. термін набув спеціального змісту – платні вчителі мудрості). Головне завдання філософа, на їх думку, – навчити своїх учнів мудрості, яку вони ототожнювали не з пошуком істини, а з умінням доводити те, що вигідно, корисно для кожного індивідуально. Для цього визнавали прийнятними будь-які засоби, навіть різноманітні хитрощі, свідоме порушення законів логіки.

На противагу софістам давньогрецький мислитель, олімпійський чемпіон Платон (429–347 рр. до н. е.) вважав, що завдання істинної мудрості, філософії полягає в пізнанні вічних і абсолютних істин, що під силу лише філософам, у яких від народження переважає мудра, розумна частина душі. Тому філософами не стають, а народжуються.

Інший давньогрецький мислитель – Сократ (469–399 рр. до н. е.), якого вважають одним із найгеніальніших мислителів усіх часів і народів, стверджував, що мудрість є «пізнанням добра і зла». Істинний філософ завжди зможе відрізнити, що є добром, а що – злом. Людина, яка усвідомить, що таке добро, ніколи не чинитиме зла. Ті, хто чинять зло, не розуміють, що роблять.

Учень Платона Арістотель (384–322 рр. до н. е.) також вважав, що софістика є мудрістю хибною, ілюзорною, а не справжньою, і софістів називав тими, хто вміє наживати гроші від вигаданої, несправжньої мудрості. На думку Арістотеля, завдання філософії – осмислення загального у світі, першопричин буття. При цьому філософія є єдиною наукою, яка існує заради самої себе і становить «знання і розуміння заради самого знання та розуміння».

Видатний філософ І. Кант (1724–1804) вважав філософію «природною потребою душі», оскільки не хлібом єдиним живе людина: вона прагне піднятися над звичаєвістю, подивитися на світ і на себе збоку, задуматися про смисл, кінцеву мету того, що відбувається.

Отже, не всі філософи розглядають зв'язок філософії з мудрістю як гарантію її існування. Водночас далеко нез'ясованим залишається питання про власне сутність філософії. Оскільки спроби з'ясувати це зафіксовані у визначеннях філософії, то ознайомимось із ними ближче.

Почнемо з видатного візантійського філософа й богослова Іоана Дамаскіна (675–753), бо саме його твори були першими свідченнями філософської думки, що стали відомими (наприкінці XI ст.) нашим предкам.

Іоан Дамаскін наводить шість визначень філософії, які хоча й сформулювалися ще в античності, проте видаються йому правильними:

1. Філософія є знанням природи суцього.
2. Філософія є знанням божественних і людських справ, тобто всього видимого й невидимого.
3. Філософія є приготуванням до смерті («помишленіє о смерті»).
4. Філософія є уподібненням Богу (у мудрості, справедливості, побожності).

5. Філософія – початок усіх наук і мистецтв.

6. Філософія є любов'ю до мудрості; а оскільки мудрість – це Бог, то філософія є любов'ю до Бога.

Згодом ця багатоманітність позицій і поглядів щодо розуміння філософії тільки зростає. Наведемо деякі визначення філософії, які належать відомим філософам новітнього часу й сучасності:

– філософія є наукою про відношення будь-якого знання до суттєвих цілей людського розуму, тоді як філософ є не віртуозом знання, а законодавцем людського розуму (І. Кант);

– філософія – це епоха, застигла в думці (Г. В. Ф. Гегель);

– будь-яка філософія є сповіддю її творця (Ф. Ніцше);

– філософія – вчення про шляхи здійснення сенсу людського існування (М. О. Бердяєв);

– філософія є працею грамотного мислення (Х. Ортега-і-Гассет);

– філософія є вихованням людини близькою до Бога (М. Шелер);

– філософія – битва нашого розуму проти затьмарення його мовою (Л. Вітгенштейн).

Перелік подібних тверджень можна було б продовжити. Мабуть, їх послідовне порівняння розширює наші знання про те, як можна мислити саму філософію та її призначення.

Філософія виникла раніше багатьох наук – як тільки людина почала серйозно міркувати про навколишній світ. І, як будь-яку науку, викликала її до життя потреба людини пізнавати і практично перетворювати навколишній світ. Філософія як універсальний спосіб самоусвідомлення людиною самої себе, сутності світу і свого призначення в ньому започатковується у VII–VI ст. до н. е. в таких осередках людської цивілізації, як Давні Індія та Китай, досягнувши своєї класичної форми у стародавній Греції. Філософію як назву специфічної галузі знань уперше вжив славетний давньогрецький філософ Платон.

Спочатку філософія охоплювала весь комплекс людських знань про світ, оскільки ці знання на той час не мали дисциплінарної диференціації. Знання були синкретичними, тобто єдиними, такими, що концентрували в собі всю інформацію про світ, його будову і сутність, про людину та її місце у світі, про щастя, сенс людського буття тощо. Так, філософи Давньої Греції займалися вивченням найзагальніших підстав, першооснов, закономірностей світобудови, а під філософією мали на увазі науку взагалі.

Філософія зароджується як теоретична система знань, яка є спробою відповісти на питання про походження і єдність світу, його кінечність та безкінечність, принципи світобудови, про життя і смерть, сенс буття людини й суспільства, про походження, сутність людини та її призначення та багато інших. Ці питання постійно відтворюються на різних етапах історії людства, торкаючись бездонних глибин людського життя. Причому цими питаннями люди не переймаються в повсякденному житті, коли займаються пошуками хліба насущного, оскільки повсякденність «приховує та охороняє» дійсність, а філософія покликана осмислити дійсність і виявити справжні підвалини

реального світу, тобто, образно кажучи, «зняти іржу з повсякденності» (С. Б. Кримський).

Англійський філософ Б. Рассел визначив місце філософії в духовному досвіді людини як «межову територію, нічийну землю» між наукою і релігією – двома основними формами освоєння людиною світу. Як і наука, філософія покладається на об'єктивність розуму. Водночас філософські питання, передусім світоглядні, – такі, на які однозначної відповіді одержати неможливо. Зокрема, ці питання сформувалися задовго до виникнення філософії ще в первісному суспільстві, коли люди прагнули якось пояснити світ природи та виявити свої стосунки з ним. Отже, від самого зародження людства зазначені вище питання поставали як світоглядні.

Світогляд і його структура

Що ж таке світогляд і які його складові? Коли і як він формується? Який має характер і від чого залежить? Чи змінюється з розвитком суспільства? Якщо так, то від чого залежать ці зміни? Під час пошуку відповідей на ці та інші питання стосовно сутності світогляду необхідно врахувати, що світогляд притаманний лише суспільній людині. Він формується впродовж усього її життя під впливом певних зовнішніх умов. Слово «світогляд» складається зі слів «світ» і «погляд», але його не можна тлумачити вузько, лише як «погляд на світ». Якби це було так, то у людей, які живуть в один і той же час, в одному й тому ж місці, мають приблизно однаковий рівень знань, був би однаковий світогляд. Насправді це не так. Чому? Що ж таке світогляд? Тобто перш ніж говорити про філософію, слід висвітлити взагалі способи освоєння світу людиною, а також найзагальніше поняття, що виражає відношення людини до світу, – поняття світогляду. Такий підхід має сенс ще й тому, що філософія разом із релігією і міфологією є лише однією з історичних форм (типів) світогляду (причому історично не першою).

Для того, щоб зрозуміти значення філософії як особливого світогляду, потрібно розглянути структуру відношення людини до світу загалом. Можна виділити такі форми освоєння світу людиною: а) практична діяльність – полягає в безпосередньому перетворенні предметів матеріального світу, внаслідок чого створюється навколишнє середовище придатне для життя людини, прикладом чого може служити сучасна цивілізація; б) практично-духовна діяльність полягає в такому перетворенні дійсності в уявленні людини, внаслідок якого створюється суб'єктивне, ідеальне бачення світу, світу для людини; в) теоретична діяльність полягає в такому перетворенні дійсності в уявленні людини, внаслідок якого створюється об'єктивне бачення світу, світу незалежно від людини. Проте у філософії постійно дискутується проблема, яке з цих відношень людини до світу є визначальним, головним.

Зокрема, німецькі мислителі Георг-Вільгельм-Фрідріх Гегель (1770–1831) та Едмунд Гуссерль (1859–1938) пріоритетним вважали пізнавальне відношення людини до світу, їх співвітчизник Макс Шелер (1874–1928) стверджував, що зачарування, замилювання світом (духовно-оцінювальне відношення) породжує практичне і пізнавальне відношення. Прихильники марксизму стверджували, що практичне (діяльнісне) відношення є специфічно

людським типом відношенням до світу і воно породжує, зумовлює інші типи відношення. Однак жодна з позицій не є несуперечливою, незалежно від кількості аргументів вони є вразливими перед критикою. Очевидно, що різні типи відношення людини до світу виникли одночасно, органічно взаємопов'язані між собою та складають нерозривну єдність практичних дій, теоретичних знань і духовних вірувань, ідеалів та норм. Надання переваги будь-якій із позицій має своєю передумовою переконання, віру в те, що важливіше, суттєвіше для людини – пізнання, практична діяльність чи духовно-оцінювальна модель світу.

У практично перетворюючій діяльності людина прагне до реалізації цілей, у яких у знятому вигляді виражені її потреби й інтереси, а також передбачувані шляхи і засоби їхнього досягнення для забезпечення свого існування, функціонування, розвитку. Природно, що для вирішення безлічі посталих перед нею проблем їй необхідні певні уявлення про світ у його цілісності. Адже цей світ є необхідною умовою її існування. Поза цим світом власне питання про її життя втрачає зміст. Тому життя ставить перед людиною істотно важливе для неї завдання: з'ясувати, чим є світ за своєю природою, що лежить у його основі? Відповідь на це питання далеко не однозначна. Характер його вирішення залежить від рівня розвитку самої людини, її пізнавальних здібностей і можливостей, від рівня розвитку науки і техніки, можливостей виробничо-перетворювальної діяльності, характеру й спрямування інтересів соціальних суб'єктів, від особливостей історичного розвитку суспільства загалом.

Особливо варто підкреслити, що саме визначення філософського світогляду впливає не з абстрактного співвіднесення матерії і свідомості, а з практичного, діяльно-перетворюючого відношення людини до дійсності. Багаторазово повторюваний, емпірично фіксований факт, що людська діяльність є усвідомленою, цілеспрямованою, спонукав до висновку про активну роль меті в життєдіяльності людини, про те, що цілепокладальна діяльність є специфічним способом людського буття. Однак, яку б активну роль не відігравало цілепокладання, воно саме зумовлене практикою, цим реальним способом буття людини, об'єктивною необхідністю задовольняти власні потреби.

Людина для задоволення своїх потреб змушена вступати в зв'язки і відносини з навколишнім світом, робити знаряддя праці та засоби до життя. Тому дійсною основою людського буття є її взаємодія з навколишнім світом, перетворення предметів природи на засоби забезпечення своєї життєдіяльності. Усвідомлення потреби у взаємодії з природою і соціальною дійсністю зумовлює необхідність розробки, визначення цілей і необхідність вибору шляхів для їхньої реалізації. Проте для досягнення своїх свідомо визначених цілей людина повинна активно впливати на навколишній світ і на саму себе, повинна змінювати його відповідно до своїх цілей. Тут ціль, будучи результатом становлення людини, перетворюється на особливий імператив, що змушує людину діяти саме так, а не інакше.

Основне проблемне питання світогляду – ставлення людини до світу, що передбачає необхідність вибору певного типу освоєння світу. Оскільки людина,

укорінена в життя не тільки інстинктивно, а й духовно, поєднує в собі природне і культурне, тлінне і вічне, тілесне й духовне, то на відміну від тваринного світу, вона тільки частково, вибірково включена у світ. Людина виокремлює себе з нього, протистоїть йому, вступає з ним у певне відношення, але так, наче перебуває поряд або ззовні світу. Між людиною та світом існує суперечність: вона, як правило, усвідомлює світ як щось зовнішнє, вороже, абсурдне. Одним зі способів подолання цієї суперечності є релігія, мистецтво, філософія як форми духовного вибору, осмислення життя.

Системоутворюючим для розуміння і функціонування філософії є поняття світогляду. Уперше поняття «світогляд» вжив німецький філософ Іммануїл Кант (нім. *weltanschauung* – огляд світу) у праці «Критика здатності суджень» (1790).

Філософія має органічний зв'язок зі світоглядом, що відіграє вирішальну роль у житті людини, даючи змогу їй орієнтуватися в оточуючому світі. В основі всіх типів філософських міркувань лежать поняття: світ, людина, буття, свідомість, життя, смерть. Смісл цих понять – у принципових питаннях філософії, які в теоретичній формі сформулював І. Кант: «Що я можу знати?», «Що я повинен робити?», «На що я можу сподіватися?», «У чому полягає сутність людини?».

Цими питаннями, по суті, визначено три типи відношення до світу. *Перше* питання пов'язане зі з'ясуванням, пізнанням загальної картини світу, причому філософія, на відміну від конкретних наук, виступає як універсальне теоретичне пізнання, вивчає начала всього суцього, виявляється як здатність інтелекту до над-досвідного знання. На питання «Чи можна пізнати світ?» філософи зазвичай відповідають позитивно, окрім агностиків і скептиків. *Друге* питання передбачає, що справжній філософ – це філософ практичний, тобто він є наставником мудрості. Відповідь на *третьє* питання розкривається вказівкою на те, що філософія пов'язана з вищими моральними цінностями та їх обґрунтуванням. І *четверте* питання, – об'єднує попередні через визначення головної смисложиттєвої проблеми.

Фактично І. Кант сформулював «вічні» питання філософії, які протягом історії людської думки зосереджувалися навколо трьох об'єктів – природи, суспільства, людини.

Будь-яка діяльність людини, незалежно від форми, є цілеспрямованою – вона передбачає уявлення про мету, сенс і засоби цієї діяльності. Людина зрештою завжди діє осмислено – в основі її окремих дій, вчинків, думок лежать загальні, цілісні уявлення, сукупність яких називається світоглядом.

Світогляд – це система уявлень людини про світ, місце людини у світі, відношення людини до світу, та до самої себе. Світогляд містить знання, переконання, цінності, ідеали, організовані в єдину систему, центром якої завжди виступають уявлення людини про себе.

Слід підкреслити, що у визначенні поняття світогляду немає чіткості. Воно не є загальновизнаним. У сучасних філософських працях світогляд визначають як: форму суспільної свідомості; форму самосвідомості особистості; систему поглядів на світ і на місце людини в цьому світі; систему принципів діяльності

людини; інтегральний погляд людини на світ як ціле; спосіб духовно-практичного освоєння світу. Ці визначення, безперечно, мають сенс. Вони свідчать про те, що поняття світогляду багаторівневе, відображає складні процеси духовно практичного освоєння людиною світу. З усіх вищенаведених визначень найбільш узагальненим, всеохоплюючим, на нашу думку, є визначення українського філософа – академіка В. І. Шинкарука. Він підкреслював: «Світогляд – історично-конкретна форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття, а також сприймає, оцінює, осмислює світ, своє відношення до світу (основне питання кожного світогляду), визначає своє місце в ньому». У цьому визначенні акцентується увага на активності людини, її здатності до творчого, осмисленого відношення до світу, його освоєння відповідно до своїх уподобань, цілей, сенсожиттєвих орієнтирів. Світогляду кожної людини притаманні як індивідуальні, так і суспільні характеристики, оскільки в процесі освоєння, «олюднення» культури суспільства вона засвоює суспільні знання, моральні, правові норми поведінки, політичні, естетичні, релігійні й інші цінності. Тобто, світогляд постає як форма суспільно-особистісного самовизначення людини у світі.

Таким чином, **світогляд** – це сукупність поглядів, оцінок, принципів, які визначають загальне розуміння світу і місце (призначення) в ньому людини. Проте світогляд не просто сума знань, різних елементів світогляду, а їх складне особистісно-унікальне мереживо, переплетіння. Для світогляду дуже важливо, щоб знання стали переконанням, способом життя і визначали норми поведінки.

Щоб мати повне знання про який-небудь об'єкт, треба знати його структуру. В науці є навіть певна спеціалізація щодо цього: анатомія людини, морфологія рослин, теорія деталей машин тощо. Структура (лат. *structura* – будова, розміщення, порядок) – це спосіб закономірного поєднання елементів цілого. Структурність – перша ознака організації і матеріальних, і духовних утворень. Повною мірою це стосується й світогляду.

Здавалося б, усе просто: потрібно виявити елементи світогляду й встановити, як вони взаємодіють між собою. Та вся складність полягає в тому, що світогляд як полі структурне, духовне утворення не має однієї, однозначно визначеної структури. Світогляд за своєю структурною організацією має кілька вимірів. По-перше, він складається з певних елементів, які утворюють компонентну структуру. По-друге, світогляд відображає різні рівні узагальнення досвіду. По-третє, він є системним поєднанням функцій своїх компонентів. І як такий він має свою функціональну структуру.

Отже, у світогляді ми повинні визначити різні його структурні виміри, зокрема компонентну, рівневу й функціональну структури, за допомогою яких людина виражає своє ставлення до навколишньої реальності і формує власну позицію в цьому світі.

Згідно з компонентною **структурою світогляду**, до його складу належать:

- знання, уявлення, переконання (інформаційно-теоретична складова);
- норми, оцінки, цінності, ідеали (ціннісна складова);
- почуття, емоції, переживання (почуттєво-афективна складова);

– воля, вчинки, програма поведінки (праксеологічна складова).

Цінності є дуже важливою компонентою світогляду. Цінності певним чином поділяють світ, дають йому смислову узгодженість і тим самим полегшують орієнтацію людини у світі. Та головне те, що цінності роблять можливим сам вибір як акт самоувідомлення залученості людини до світу.

Переконання – це ядро та смисл світогляду як такого, оскільки саме переконання і з'єднують думку з дією, втілюють ідею у практичну діяльність. Немає переконань – немає і світогляду, він або не сформувався, або девальвувався. Зречення переконань або розчарування в них – завжди особистісна трагедія, тому що переконання є ідеєю, яка пройшла крізь серце людини, пережита і вистраждана нею.

Переконання, ідеї, уявлення, почуття, опосередковані досвідом особистості, беруть участь у формуванні життєвої позиції. Не може бути світогляду без *ідеалу*, який потребує віри в своє здійснення. Віра невіддільна від любові, людина вірить і сподівається на те, що вона вважає святим і дорогим. Саме тому світогляд – не лише знання та усвідомлення, це ще й життєвий процес, а саме: духовно-практичне освоєння світу, у якому світові дійсному, світові наявного буття протиставляється світ належного, світ ідеалів, цілей, сподівань, трансцендентний світ належного буття. Отже, **світогляд** – це не просто узагальнене уявлення про світ, а історично-конкретна форма суспільної самосвідомості людини, вузловими категоріями якої слугують поняття «світ» і «людина». Через ці поняття суб'єкт світогляду усвідомлює своє призначення у світі і формує життєві установки. Світогляд за самою своєю сутністю є *універсальним*, оскільки інтегрує знання і переконання, а також *практичним*, адже орієнтує на вирішення найважливіших проблем людського існування, *виражає імперативи поведінки людини та сенс її життя*. У цьому полягає функціональне призначення світогляду.

Переконання – це найістотніша складова світогляду, яка найбільшою мірою характеризує його саме як форму самосвідомості. Якщо знання є переважно описовим, то переконанням має імперативний характер: воно задає напрям і характер дії. Інакше кажучи, воно є концентрованим виразом духовно-практичної сутності світогляду та його адресованості до конкретної людини. Порівняно з іншими компонентами світогляду переконання відзначається якоюсь завершеністю (до речі, власне слово «переконання» дослівно означає «остаточне закінчення»; ще раз дослухайтеся до нього – староукраїнське «конати» означає «кінчати, закінчувати».) У ньому немовби завершується попередній ціннісний вибір. Якщо я в чомусь переконаний, то інші погляди й варіанти для мене вже не потрібні. У цьому сила й слабкість переконання. Сила – оскільки, спрямовуючи в одному якомусь напрямі й даючи тільки одне якесь пояснення, переконання позбавляє мене сумнівів і вагань. Слабкість – бо «одновимірність» переконання спричиняє брак самокритичності й нетерпимість до інших. Маючи на увазі саме цю властивість переконання, Фрідріх Ніцше (1844–1900) стверджував, що потреба в переконаннях – це потреба людей слабких. Згідно з його словами, людина, котра потребує переконань, не має мети в собі, уникає духовного зусилля, здатна лише на

жорстке однобічне бачення цінностей. Вона не хоче або боїться бачити багато чого з того, що бачить, і тому є ворогом істини. Ці думки були розвинені Ф. Ніцше в його творі «Антихристиянин» і мали на увазі передусім світогляд віруючої людини. Проте, як свідчить історія культури й політичного життя, вони в загальному справджуються й щодо носія будь-якого світогляду.

Закономірно, що на початку ХХІ ст. дедалі більше мислителів, політиків, діячів науки й культури виступають за відкритість світогляду, за толерантність, неупередженість і «неостаточність» думок і дій. Але такий світогляд потребує постійної уваги, турботи про його розбудову. Він може жити тільки інтегрованим зусиллям, що його кожний з нас так чи так вкладає у свій власний світогляд. Іншими словами, відкритий світогляд на засадах свободи й толерантності може ствердитися в культурі своєрідним ствердженням у духовному просторі особистісного виміру суспільних відносин.

Структуру світогляду визначають:

- досвід (індивідуальний, сімейний, груповий, національний, клановий, суспільний, загальнолюдський), на основі якого формується світовідчуття – основа світогляду;

- знання (досвідні, емпіричні та теоретичні), на основі яких формується світорозуміння;

- мета, яка усвідомлюється через універсальні норми діяльності, серед яких потреба, інтерес, мета, засоби, результати, наслідки, на основі яких формується світоспоглядання;

- цінності (щастя, любов, істина, добро, краса, свобода тощо), на основі яких формуються переконання, ідеали людини та складається її світосприйняття;

- принципи (монізм, плюралізм, скептицизм, прагматизм), на основі яких формуються основні способи світорозуміння.

Згідно із **рівневою структурою світогляду**, до його складу належать:

- *світовідчуття* – визначає чуттєво-емоційну сферу, що формує наше ставлення (позитивне чи негативне) до певних процесів дійсності. Позитивне світовідчуття формує загалом оптимістичний світогляд, негативне – песимістичний. Можливе і нейтральне світовідчуття. Саме таке спокійне, позбавлене поспішних оцінок та упереджень світовідчуття й вважали традиційно ознакою мудрості. «Не плач, не смійся, а розумій!», – так визначав, наприклад, Бенедикт Спіноза (1632–1677) гідну людини позицію в світі;

- *світосприйняття* – бачення навколишнього світу як деякої зорганізованої і впорядкованої цілості відповідно до власних внутрішніх потреб і уявлень. Світосприйняття є більш глибоким відтворенням світу, ніж світовідчуття. На цьому рівні формуються життєві ідеали людини, які і визначають характер її поведінки, визначають, що приймати, а що – ні, тим самим, зумовлюючи вольові прояви;

- *світорозуміння* – найвищий рівень світогляду, який цілісно визначає систему наших знань про навколишній світ у єдності причин і наслідків, тим самим, пояснюючи природу об'єктивних і суб'єктивних процесів і явищ, що наявні у світі. Система людських знань має два рівні

– *буденний та теоретичний*. Власне філософія є однією з форм теоретичного світогляду.

Ставлення людини до світу – винятково різноманітне і багатоаспектне, що впливає на складність світогляду як системи. У цій системі можна виділити такі найбільш важливі підсистеми або рівні його зрілості, досконалості – світовідчуття, світовідношення, світорозуміння. На більш низькому рівні (його часто називають світовідчуттям), маючи на увазі чуттєво-емоційну сферу людського буття, соціально-культурні традиції та соціально-психологічні стереотипи, думки, оцінки, функціонують без належного їхнього осмислення. Коли ж наші думки, оцінки і вчинки ґрунтуються на знаннях, коли судження наші об'єктивно аргументовані певними теоріями чи законами, коли ми здатні критично осмислити свій досвід і знання – такий рівень світогляду є вищим, його називають світорозумінням.

Що ж споріднює світовідчуття, світосприйняття й світорозуміння? Що робить їх складовими єдиного духовного цілого? Це – сама духовно-практична природа світогляду, яка набирає свого концентрованого вияву в такій його загальній функціональній ознаці, як освоєння, перетворення світу.

Світогляд кожної людини, групи людей чи людства загалом вибудовується на певних базових цінностях. На характер цих цінностей впливають культурно-історична епоха, соціальне й національне походження, професійні навички, виховання, рівень освіченості. Тому світогляди різняться між собою. Наприклад, егоїзм як риса одного світогляду може протиставлятися альтруїзму іншого, гуманність – антигуманності, цинічність – мрійливості, релігійність – безбожності, буденність – науковості, реалістичність – фантастичності, оптимістичність – песимістичності, цілісність – фрагментарності, індивідуальність – колективності, консервативність – ліберальності тощо.

За своїми функціями світогляд постає такою духовно-практичною формою освоєння світу, яка покликана:

- інтегрувати людину у світ;
- надати їй найзагальніших життєвих орієнтирів;
- зрозуміти дійсність у її людських вимірах і проявах.

Як видно з цих функцій, світогляд містить, з одного боку, чуттєво-образні, а з іншого – раціональні засоби сприйняття й тлумачення світу. Окрім того, людина завжди поділяє реальний світ на той, що є – *наявний* – і той, що вона творить, конструює, тобто має бути – *світ належного* (внутрішній світ – мрій, сподівань, віри).

Отже, у світогляді людина відмежовує себе від світу, а сам світ поділяє на два світи: *реальний* та *належний, уявний*. Тварина не здатна здійснити таке розмежування, так як вона є природною істотою і живе лише світом наявним. Будь-яку істоту природа наділила відповідними органами та інстинктами, а також іншими необхідними їй засобами для існування. Що ж до людини, то її еволюція з певного моменту набуває зворотнього спрямування, тобто наш далекий предок дедалі більше позбувався суто природних органів, що їх він використовував для пристосування та для боротьби за виживання. Так людина під впливом протистояння природі і суспільству змушена була

стати *надприродною*, виробляти якісно нові засоби: свідомість, пам'ять, інтелект, продуктивну діяльність. Інакше кажучи, людина «прийшла» у світ як проблема для природи і для самої себе (стан частковості, незавершеності людини) й виразила цю ситуацію (більш явно або в символічній формі) через світоглядні проблеми.

Основними світоглядними проблемами можна назвати такі:

1. Проблема найзагальніших підстав, сутності світу.
2. Проблема сутності людини.
3. Проблема життя і смерті.
4. Проблема добра та зла.

У своїй єдності, сукупності всі вони постають як проблема сенсу життя.

Уся реальна людська історія, сукупні знання, досвід і культура є «хресною ходою» на шляху осмислення вічних цінностей: Істини, Добра, Краси, або відповіді на жагуче питання: «Для чого живе людина?», або ж «У чому сенс життя?».

Перш ніж здійснити характеристику основних типів світогляду, які людство виробило в межах свого історичного розвитку, варто звернути увагу на факти, підтверджені представниками як природничих, так і гуманітарних наук. Ідеться, по-перше, про подібність у загальних рисах розвитку індивіда і роду (тотожність онтогенезу та філогенезу). Це означає, що кожна людина в основних своїх вікових стадіях (дитинство – юнацтво – зрілість) у згорнутому вигляді повторює відповідні етапи становлення людства, способи їх практичного та духовного освоєння, виділення з природи та осмислення цих процесів. Або ж, з іншого боку, людство проходить етапи свого духовно-інтелектуального формування у відповідності з індивідуально-віковими особливостями окремої людини. З цього випливає, що світоглядне самоусвідомлення людини і людства здійснюється за приблизно однаковою схемою, що переконливо довели дослідження психоаналізу. Тому згідно з усталеним тричленим поділом основних історичних форм світогляду, можна умовно стверджувати, що «міфологія є дитинством людства», «релігія – відображає підлітковий період становлення», а філософія – відтворює мудрість, відношення до життя зрілої людини.

Осмислення типів, типології світогляду – це не просте перерахування його можливих проявів, а, перш за все, виділення характерних типових ознак, за якими та на основі яких пізніше здійснюється узагальнення, класифікація основних типів світогляду. Проте варто врахувати, що в сучасній науці поширені різні підходи до розуміння поняття «тип». Методологічне призначення й застосування цього поняття визначається не точністю його відповідності реальності, а здатністю пояснити її за допомогою систематизованих ознак. Тільки за допомогою типології можна передбачити наслідки дій на підставі минулого досвіду. Виходячи з цих міркувань, можна стверджувати, що людина неминуче «конкретизує» свій досвід через абстракції, концепції, типи. Тобто типологія постає в порівнянні із звичайним переліком більш містким та логічно виправданим способом ознайомлення із світоглядом з метою його подальшого детальнішого пояснення.

Оскільки світогляд є складною системою поглядів, переживань, почуттів, і відрізняється своїми особливостями в кожній людині, то можна виділити такі **типи світоглядів**:

- **за будовою** відділяють цілісний або фрагментарний світогляд, внутрішньо послідовний або суперечливий;

- **за ступенем адекватності сприйняття дійсності** світогляд може бути реалістичним, викривленим, фантастичним;

- **залежно від віри** в існування вищих сутностей світогляд може бути релігійним або атеїстичним. – світоглядна позиція, яка заперечує існування сакрального, надприродного Бога (богів);

- **за морально-ціннісними ознаками** світогляд може бути егоїстичний, альтруїстський (жити для людей);

- **з морально-психологічної точки зору** світогляд може бути оптимістичним чи песимістичним;

- **за ступенем історичного розвитку** – античний, середньовічний, ренесансний, нового часу тощо;

- **за способами існування** світогляд поділяється на груповий та індивідуальний, хоча без особистості та поза особистістю не може існувати жодна світоглядна система.

- **за ступенем теоретичної зрілості** – стихійно-повсякденний (здоровий глузд) і теоретичний світогляд (різновид – філософія). Здоровий глузд закарбовується в афоризмах життєвої мудрості та у максимах духовного життя народу, а теоретичний світогляд – у логічно впорядкованих системах, в основі яких лежить певний категоріальний апарат і логічні процедури доведень та обґрунтувань. Проте для будь-якого світогляду, незалежно від того, як він структурується чи класифікується, об'єднуючим елементом є наявність переконання.

Типи світоглядупов'язані з видами відношення до природи (пасивно-споглядальне відношення до природи, любування нею) Наприклад, у японців є особливий день, коли вони любуються квітучою вишнею; збиральне відношення – суто тваринне відношення; художньо-поетичне відношення (натюрморт, пейзажний живопис); міфологічне і релігійне відношення; магічне відношення; наукове відношення; виробниче відношення.

Існує значна кількість типів світогляду, найголовнішими серед яких є:

- 1) суб'єктивно-художній – це особистий, емоційний, образний світогляд, де тон «визначає» суб'єкт, який намагається розповісти про свій внутрішній емоційний стан;

- 2) міфологічний;

- 3) релігійний;

- 4) об'єктивно-художній – ґрунтується на первинності зовнішніх умов життя людини та відношенні до її внутрішнього змісту;

- 5) ненауковий;

- 6) науковий;

- 7) філософсько-ідеалістичний;

- 8) філософсько-матеріалістичний.

Виокремлюють **три історичні типи світогляду** – міфологія, релігія, філософія.

Виникнення світогляду як суспільної форми самосвідомості було одним з перших актів культурного буття людини. Воно означало закріплення у формах духовно-практичного освоєння світу виокремлення людини із світу природи й водночас обґрунтування створюваного соціального світу. Щоб виокремитися з навколишнього світу, ствердити свою людську особливість, а також щоб мати постійний зв'язок з усім існуючим – потрібен посередник. Цим посередником і стає міфічний світ та його духовне відтворення – міфологія.

Історично філософії передувала міфологія. Пам'ятки культури Давньої Греції дають змогу простежити особливості переходу від міфологічного мислення до філософського (від міфу до логосу, значенням якого є думка, поняття, розум, смисл). Причому, як зазначав видатний дослідник давньогрецької філософії О. Лосєв, «Три основні міфологічні ідеї – спільне походження, безперервний рух і боротьба протилежностей – посіли провідне місце в тій натурфілософії, яка замінила антропологічну міфологію». Міфологія не просто передувала філософії, вплинула на її формування. Вона, як пізніше і релігія, була загальним культурним підґрунтям, на якому формувалась філософія. Перші філософські погляди на космос, необхідність, людину, загальне світовідчуття походять із міфології. Філософія тільки підносила до рівня понять те, що давня міфологія пояснювала серцем, метафоричними образами.

Міфологічний формі світогляду притаманний *антропоморфізм* – ототожнення природних сил із людськими, одухотворення їх. Тому усвідомлення факту поділу світу на світ речей і світ антропоморфних істот означало початок розпаду міфу. Уособлення ж сил природи (символізм) також є пізньою стадією міфу, що особливо характерно для античної філософії. Міф є першою формою самосвідомості, яка виокремилася від практики. Саме тут криються витoki антропоморфізму.

Міфологічному світогляду притаманні:

- 1) усвідомлення роду як колективної особи, переконаної у наявності спільного предка – тотема;
- 2) постійне звернення до минулого, адже тотемний предок був, до того ж, ідеалом діяльності;
- 3) антропоморфізм, формування анімістичної картини буття, тобто одухотворення всього суцього.

Релігія є більш пізньою та зрілою формою світогляду людства, а тому і більш дослідженою. У ній буття осягається іншими, ніж у міфі, засобами. У релігійній свідомості вже чітко розмежовується суб'єкт та об'єкт, а отже, долається характерне для міфу розчинення людини в природи і закладаються основи проблематики, яка стане специфічною для філософії. У релігії ідея відділяється від матерії і навіть протиставляється їй. Світ роздвоюється на духовний та тілесний, до того ж земний світ починає розглядатися як наслідок надприродного.

У релігії виникає зовсім інший, ноуменальний світ, недоступний органам чуттів і розуму, а тому в об'єкти надприродного світу треба вірити. Віра і слугує головним способом осягнення буття. Отже, *по-перше*, релігія постулює світ ідеальних сутностей, що у практичному плані веде до обґрунтування пріоритету духу над тілом, необхідності вимоги турботи про душу з усіма наслідками для способу життя віруючих; *по-друге*, релігійний світогляд є практичним, оскільки віра без справ мертва. У зв'язку з цим віра в Бога та надприродний світ взагалі викликає своєрідний ентузіазм, тобто життєву енергію, яка надає розумінню цього світу життєвого характеру.

Якщо для міфу головним є обґрунтування зв'язку індивіда з родом, то для релігії – досягнення єдності з Богом як втілення святості та абсолютної цінності.

Лекція 3. Філософія науки. Сучасні проблеми аналізу розвитку науки. Філософський аналіз розвитку психології як експериментальної науки

В основі кожного історичного типу світогляду лежать певні соціальні функції. У міфології можна виділити два соціально значущі напрями формування початків знань, релігії, політичних вчень, різних мистецтв і філософії. Перший – присвячений космічним темам, походженню і будові світу, світовій гармонії. У ньому світ розуміється як перетворення із хаосу в космос, порядок. Другий – присвячений походженню людини, тут представлена героїка як взірець людини в міфологічній картині світу.

Суть соціальних функцій релігії полягає в:

- 1) об'єднанні (інтеграції) людей навколо ідеї поклоніння святині, божеству;
- 2) визнанні таємничих сил природи вищими, люди залежать від них і відчують до них почуття страху та поваги;
- 3) сприйнятті Бога як єдиної істоти, яка гідна поклоніння, він захисник людини. Відношення до нього носить світлий, радісний характер, сприяє формуванню ідей гуманізму;
- 4) у формуванні усвідомлення єдності людського роду, «вічних» цінностей – історична місія релігії ;
- 5) у забезпеченні спільних, єдиних образів, які нормують комплекс почуттів, звичаїв. Наприклад, заповіді в християнстві та буддизмі.

Виникнення філософії означало появу особливої духовної настанови, суть якої полягає у пошуках гармонії між картиною світу і життєвим досвідом людей, їхньою вірою, ідеалами та сподіваннями. Соціальна значимість філософії обумовлюється прагненням її прихильників забезпечити верховенство розуму, інтелекту, знань в процесі як пізнання світу так і самої людини.

Отже, філософія (грец. *philosophia* – любов до мудрості) – теоретичний світогляд, вчення, яке прагне осягнути всезагальне у світі, в людині і суспільстві, що зближує її з такою світоглядною формою як *наука*. Остання, так

як і філософія (на відміну від мистецтва), відображає світ у загальних поняттях. Зближує науку з філософією і та обставина, що філософія, як і наука, прагне логічно обґрунтувати свої положення, довести їх, виразити у теоретичній формі. Подібно до науки філософія протистоїть релігії, яка апелює до віри у надприродне. Принципова відмінність філософії і релігії зберігається навіть попри ту обставину, що окремі філософські вчення змістовно можуть бути близькими до релігії.

2. Специфіка філософського вирішення світоглядних питань. Основні питання філософії

Найголовніша проблема людини – проблема виживання та розвитку. Люди успадкували її від своїх далеких предків – мавп. Для того, щоб вижити, вони використовували усі свої можливості. Особливу роль відіграла здатність мислити. Щоб вирішити, як діяти, необхідні були знання про навколишній світ і про себе самих, про власні потреби і здібності. У такий спосіб склався світогляд як система найзагальніших знань про світ і людину. Основним питанням світогляду є питання про відношення людини і світу, про те, як людина повинна розуміти світ і діяти, щоб вижити і розвивати свої здібності (основним питанням релігійного світогляду є питання про відношення духу і буття.) Йдеться про людину як рід, її життя слід розуміти як існування усього суспільства в єдності з життям кожної окремої людини. Їх неможливо розділити: життя суспільства – це життя його членів, а окрема людина може одержати умови для людського життя лише завдяки суспільству, саме воно робить людину людиною.

Люди поступово вдосконалювали своє мислення і досягли такого рівня, який дав змогу їм «будувати» теорії. На цьому етапі виникла філософія як теоретичний світогляд, котрий обґрунтовує свої положення. Це вже була наука, адже обґрунтованість є ознакою наукового знання.

Філософія стала першою наукою, яка охоплювала всі знання людей тієї доби. Згодом, набагато пізніше, з неї виділились окремі галузі, які стали самостійними науками. Наприклад, фізика (яка тоді мала назву натуральної філософії) набула самостійності лише у XVII ст., коли Ісаак Ньютон написав працю «Математичні засади натуральної філософії», у якій застосував для розв'язання фізичних проблем математичні методи.

Філософія є результатом розвитку світогляду, пошуку граничних підстав буття світу і людини задля того, щоб дати глибоко обґрунтовану відповідь на питання про відношення людини і світу, тобто на основне питання світогляду. Воно є також основним питанням філософії.

Основне питання філософії має особистісне значення. Основна проблема людини, як і кожного живого організму – проблема виживання і розвитку. Розвиток – якісні зміни, вдосконалення. Відомий індійський йог Свами Вівекананда свого часу стверджував: «Життя – це прагнення організму до розвитку в умовах, які намагаються розчавити його».

У людини найпотужнішою зброєю є мислення. Тут доречно звернутись до міркувань С. Франкла. Під час Другої світової війни він потрапив до німецького концтабору. Спостерігаючи за іншими в'язнями, він зрозумів, що виживають

тільки в'язні, які бачать у тім, що відбувається, певний сенс. Він зацікавився цим феноменом і після війни почав його досліджувати. Результатом стала праця «Людина у пошуках сенсу». Тут він пише, що маленька дитина керується принципом насолоди, підліток – принципом могутності (прагненням до самоствердження), а зріла особистість прагненням до сенсу. Доросла людина повинна розуміти сенс свого життя.

Життєвий процес людини – закономірний перехід від дитинства до юності, а потім до зрілості. Дорослий відрізняється від неповнолітнього тим, що він керується своїм розумом. У праці І. Канта «Відповідь на запитання: що таке просвіта?» про просвіту йдеться: «Просвіта – це вихід людини із стану свого неповноліття, в якому вона перебуває з власної вини. Неповноліття є нездатністю користуватися своїм розумом без керівництва з боку когось іншого. Неповноліття із власної вини – це таке, коли причина полягає не в нестачі розуму, а в нестачі рішучості і мужності користуватися ним без керівництва з боку когось іншого. Май мужність користуватися власним розумом! – такий, отже, девіз Просвітництва. Лінощі і боягузтво – ось причини того, що така велика частина людей, яких природа вже давно звільнила від чужого керівництва, все ж охоче залишаються на все життя неповнолітніми; з цих самих причин так легко інші привласнюють собі право бути їх опікунами. Адже як зручно бути неповнолітнім!»

Коли йдеться про сенс життя, то по суті мають на увазі не одне, а два питання: чи є в нашому існуванні якийсь сенс, що виходить за рамки тваринного виживання; і якщо сенс є, то в чому він полягає?

Питання про сенс життя має важливе значення для кожної людини. Утрата сенсу життя є однією з основних причин суїциду. Відповідно і філософія має дуже важливе особистісне значення. Вона подає широкий спектр міркувань і висновків видатних мислителів усіх часів і народів щодо сенсу людського життя і кожна людина може обрати ті з них, які вона вважає найбільш ґрунтовними, і визначити сенс свого власного життя.

Особистісне значення філософії виявилось від самого її виникнення. З давніх-давен розуміння питань про світ загалом, про людину та її місце у світі, про сенс життя допомагало людині знайти духовний спокій і гармонію, пережити душевні потрясіння. У цьому контексті можна говорити про так звану філософотерапію. Один з основних її принципів сформулював Марк Аврелій: «Якщо тебе турбують якісь речі, зміни своє ставлення до них, і вони перестануть тебе турбувати». До філософських установок, які дають змогу людям легше пережити удари долі, належать і відомі вислови Соломона, написані на його персні: «Усе проходить» та «І це пройде».

Заслужують на увагу погляди представників стоїцизму. Вони наповнили філософське вчення змістом містичного характеру, пропагуючи всеосяжність долі, фатуму, але водночас надаючи індивідові можливості скористатися власною автономією на локальному рівні його існування. Тобто, попри власні переконання містичного характеру, стоїки позиціонували людину в плані притаманної їй індивідуальності та автономії її безпосереднього волевиявлення. Узагальнюючи світоглядні позиції, притаманні стоїкам та

епікурейцям, скептики вказували на відносність, суперечливість людського пізнання, на його формальну недоказовість і залежність від різнопланових умов, а саме: відбувалася констатація фізичного «розчинення» індивіда у суспільно-природній сфері буття, але духовна сутність індивідуалістичного характеру прагнула відмежуватися від проявів суспільно-політичного буття, отримати власну «автономність». Зокрема, такий стан внутрішньо-духовної незворушності епікурейці та скептики називали атараксією, а стоїки – апатією. Скептики, пропагуючи домінантність духовної людської сутності, фактично виступали прихильниками «філософії неспротиву». Фактично всі філософські погляди послідовників скептицизму наскрізь пройняті духом фаталізму, безнадійності та відчаю. Скептик фактично «утікав» зі сфери світу фізичного, у якому він змушений був підкорятися різноманітним життєвим обставинам, керуючись принципом неспротиву, – до світу духовного, у якому він отримував змогу власного вираження, уникаючи будь-яких впливів зовнішнього характеру, у чому і полягала, на думку скептиків, найвища сутність, призначення та зміст існування людини – досягнення щастя, найвищим проявом якого прихильники цього філософського напрямку вважали незворушність – *атараксію*.

Пошуки сенсу життя – це пошуки своєї, особистісної ієрархії цінностей. Тут передусім слід звернутись до загальнолюдських цінностей. Найвищими цінностями є повноцінне життя, свобода, відповідальність, гідність, власність, рівність, справедливість тощо. Усі зазначені цінності слугують умовами виживання кожної окремої людини і людства загалом, вони мають величезний енергетичний потенціал і слугують аксіологічними константами, які спрямовують всю діяльність людини. Вони взаємно пов'язані між собою і становлять систему.

Життя людини – це розвиток, реалізація й удосконалення всіх здібностей, закладених у ній природою – фізичних, духовних та інтелектуальних, досягнення нових вершин. Органічним складником життя навіть тварини є свобода. Це, зокрема, можливість вибору. Тварина здійснює вибір інстинктивно. Людина як *homo sapiens* – свідомо. Людина повинна відповідати за свій вибір, свобода передбачає відповідальність. Людина не несе відповідальності тільки за умови відсутності вибору, коли свобода перетворюється на усвідомлену необхідність. Відповідальність, з одного боку, є тягарем, і багато людей ладні відмовитись від свободи, щоб уникнути пов'язаної з нею відповідальності. Е. Фромм дійшов висновку, що більшість людей ладні поступитися свободою, щоб уникнути відповідальності. Життя вимагає від людини опанування найближчої сфери світу, у якому вона живе, – матеріального, духовного, інтелектуального, – і перетворення її на свою власність. Передусім, для життя людини як тілесної істоти потрібна матеріальна власність. Окрім того, оскільки людина є і духовною істотою, вона прагне до духовного життя. Існує духовна власність – у тому розумінні, у якому людину називають духовно багатою, якщо вона досягла високого рівня духовної культури. Існує також й інтелектуальна власність, яка теж потрібна для життя. Існує ще один – найвищий – різновид власності, зокрема власне

людина в єдності її фізичних, духовних та інтелектуальних сил. Можна вважати, що для багатьох людей влада є дуже привабливою, адже дає змогу певною мірою володіти іншими людьми. Проте головне полягає в тому, що людина здатна завдяки вольовому характеру, силі духу володіти самою собою, бути, як казав І. Кант, «паном самій собі». Свобода і власність тісно пов'язані між собою: чим більша власність, тим ширші можливості вибору, а з іншого боку, чим більшою мірою людина відчуває себе вільною, тим легше їй опановувати матеріальну, духовну та інтелектуальну сфери.

У суспільстві існує ієрархія, кожна людина прагне посісти в ній гідне місце. Кант затвердив у свідомості суспільства ідею про те, що людство загалом і кожен його представник зокрема має гідність вже з огляду на приналежність до людського роду. Проте людина мусить підтверджувати свою гідність. Б. Паскаль вважав, що гідність людини визначається, передусім, її розумом. «Отже, – писав він, – уся наша гідність у здатності мислити. Тільки думка возвеличує, підносить нас, а зовсім не простір і час, у яких ми – ніщо».

Гідність як визнання значущості особи теж діалектично пов'язана з власністю, власність слугує підґрунтям гідності. Якщо людина має лише мінімальну матеріальну власність, здатну забезпечити тільки найпростіші життєві потреби, то вона може бути гідною завдяки духовній чи інтелектуальній власності. З іншого боку, з власністю в суспільстві треба поводитись гідно, морально: в очах громадян власник має бути гідним своєї власності, брати участь у добродійній діяльності.

Визначення сенсу життя – двоєдиний процес. По-перше, людина встановлює, ким вона хоче бути, що хоче робити в житті, й одночасно шукає у глибинах своєї особистості, ким вона є, у чому її суть, для чого вона народилась на світ. У результаті вона доходить висновку, що хоче робити в житті саме те, для чого вона народилась, тобто реалізувати глибинну суть своєї особистості. Рухаючись двома шляхами, людина приходить до єдиного висновку щодо сенсу свого життя. Знайомлячись із думками видатних мислителів щодо людського життя, людина вибирає ті з них, котрі знаходять відгук в її душі, і з них вибудовує свій ідеал, який, власне, виражає її глибинну суть, і намагається її реалізувати.

Уся філософія є розгорнутою відповіддю на основне питання філософії. Для кожної окремої людини філософія зрештою має значення настільки, наскільки вона допомагає цій людині визначити сенс її життя.

Заслуговує на увагу питання про класовий (марксистський) підхід до основного питання філософії. К. Маркс відкрив соціальне значення філософії та її основного питання. У своїх «Тезах про Фейєрбаха» теоретик проголосив: «Філософи досі лише пояснювали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його». К. Маркс мав на увазі соціальний світ, у якому точилась гостра класова боротьба між пролетаріатом і буржуазією. Філософ був геніальним вченим і полум'яним революціонером. Він глибоко переймався злиденним становищем пролетарів і взяв активну участь в їхній боротьбі з буржуазією. Коли його наукові міркування суперечили інтересам пролетарської революції, він віддавав перевагу останнім. К. Маркс і Ф. Енгельс прагнули довести право пролетарів на

звільнення від нещадної експлуатації буржуазією, навіть більше – на революцію, на зруйнування буржуазного ладу і завоювання влади. Вони сформували пролетарську ідеологію та усвідомлювали необхідність її обґрунтування. Це змусило їх по-новому підійти до основного питання філософії і створити нову філософську систему.

Найфундаментальніша риса світу, у якому ми живемо, – подвійність. Він одночасно є і матеріальним, й ідеальним. Фундатори марксизму запропонували своє формулювання основного питання філософії – як чинника суспільного життя, чинника класової боротьби між пролетаріатом і буржуазією. З їх позиції це питання про відношення граничних сутностей, підстав філософії як теоретичної системи, найбільш фундаментальних її категорій – матеріального та ідеального, матерії, буття та свідомості, духу. Воно складається з двох питань, має дві сторони: що є первинним – матеріальне чи ідеальне, і чи здатна людина пізнати світ, інакше кажучи, чи можлива ідеальна модель матеріальних об'єктів, тобто модель, побудована в мисленні. Рішення цих питань визначає рішення решти філософських питань. Філософська система К. Маркса та Ф. Енгельса – діалектичний та історичний матеріалізм.

Основне питання філософії в марксистському формулюванні є найглибшим теоретичним підґрунтям вирішення питання про співвідношення матеріального та ідеального в суспільному житті. К. Маркс та Ф. Енгельс вважали пролетаріат, робочий клас носієм матеріального начала, а буржуазію – ідеального і зробили таким чином це питання філософським підґрунтям основного питання ідеологічної боротьби пролетаріату з буржуазією – питання про право на панівне становище у суспільстві.

Зазначені філософи оголосили єдино правильним матеріалістичне рішення першої сторони основного питання філософії. З огляду на це, вони зробили висновок про первинність суспільного буття і вторинність суспільної свідомості. Суспільне буття складається з продуктивних сил і виробничих відносин. До продуктивних сил належать люди – учасники виробничих процесів і засоби виробництва. Виробничі відносини – це відносини, які складаються в процесі виробництва між його учасниками.

Найважливіше в цій картині те, що К. Маркс та Ф. Енгельс, аналізуючи продуктивні сили, відводили провідну роль пролетаріату, а не буржуазії, оскільки він безпосередньо виробляє матеріальні блага, які становлять основу життя, мають першочергове значення для суспільства, адже перш ніж розв'язувати духовні проблеми, слід забезпечити матеріальні умови для життя. За допомогою цих міркувань теоретики обґрунтовували головне положення своєї теорії – положення про те, що пролетаріат повинен відігравати провідну роль у суспільстві і має право добитись керівного становища у суспільному житті революційним шляхом.

Проте слід зазначити, що у сфері виробництва матеріальних благ провідна роль належить не пролетаріату, а тим, хто керує виробничим процесом, передусім власникам підприємств, капіталістам, буржуазії. Водночас пролетарі, робітники є виконавцями їх рішень.

Загалом матеріалісти вважають, що матерія є первинною, свідомість – вторинною. Ідеалісти дотримуються протилежної точки зору. Обидві ці концепції мають однакове право на існування, обидві вони є гіпотезами, отриманими шляхом екстраполяції реальних явищ і процесів, обидві мають ідеологічне підґрунтя. Але обидві є однаково ненауковими, оскільки жодну з них в принципі не можна ані обґрунтувати, ані спростувати за допомогою наукових методів. Вони сягають за межі людського досвіду, а в цьому досвіді свідомість і матерія існують у діалектичному взаємозв'язку.

Матеріалісти заперечують такий взаємний зв'язок. Зокрема, В. Ленін у своєму творі «Матеріалізм та емпіріокритицизм» піддав нищівній критиці тезу «нема об'єкта без суб'єкта». Він вважав, що буття, матерія існують об'єктивно, незалежно від людини та її пізнання. Однак звернемось до лєнінського визначення матерії. «Матерія, – писав він, – це філософська категорія для означення об'єктивної реальності, що дана людині в її відчуттях, яка копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них». Воно свідчить, що В. Ленін був змушений визнати, що матерія дана нам в органічній єдності з відчуттями, а також зі свідомістю. Матеріалісти просто вірять у первинність матерії, а ідеалісти – у первинність духу, свідомості, але ніхто з них неспроможний спростувати протилежні переконання. Це підтверджує вся історія філософії. Протягом тисячоліть як матеріалісти, так й ідеалісти висували різноманітні аргументи на користь своїх поглядів, але суперечка між ними триває й досі. Це схоже на дискусію щодо існування Бога. Досвід свідчить, що жодні аргументи нічого не доводять людині, яка не вірує, і не потрібні людині, яка вірує. Звичайно, йдеться не про насилля.

Матеріалісти доводять, що матерія первинна, свідомість вторинна, тобто що матеріальні об'єкти існують незалежно від свідомості, ідеалісти дотримуються протилежної точки зору. Фактично те, що ми знаємо про матеріальні об'єкти, є результатом певних пізнавальних процесів, за допомогою яких ми будуємо образи цих об'єктів. Образ об'єкта – результат його взаємодії з нашими органами чуття, приладами, інструментами, ми використовуємо всі наші пізнавальні можливості. Чи можемо ми визначити, що в образі об'єкта від самого об'єкта, а що – від наших пізнавальних засобів? Ні, такої можливості у нас нема. Тому ми фактично не можемо визначити, яким є матеріальний об'єкт сам по собі, незалежно від нашої свідомості, щоб тим самим довести його первинність. Так само неможливо обґрунтувати ідеалістичну позицію. У межах нашого досвіду матерія і свідомість перебувають у нерозривній єдності одне з одним.

Наш досвід свідчить, що в процесі пізнання матеріального об'єкта ми дедалі більше уточнюємо його образ. Мимоволі формується враження, що ми наближаємось до об'єкта, яким він є сам по собі. Так виникає стихійний матеріалізм. Але твердження про те, що об'єкт справді існує незалежно від нас і наших пізнавальних засобів, є результатом екстраполяції процесу уточнення образу об'єкта за межі досвіду. Проте ми в принципі не можемо вийти за його межі і матеріалісти не спроможні обґрунтувати свою правоту. Можна взяти

такий елементарний приклад. З позиції здорового глузду, скажімо, камінь існує незалежно від нас. Проте точніше треба визнати, що для нас він існує лише в нашій свідомості як образ, створений унаслідок дії відповідних пізнавальних процесів. Якщо припустити, що камінь існує сам по собі, незалежно від нашої свідомості, без зв'язку з нею, то ми нічого не можемо сказати про те, яким він є у цьому стані. Так само й ідеалісти нездатні довести правильність своєї позиції, й віруючі – існування Бога.

Принагідно можна звернутися до такої історії. У 20-ті роки минулого століття в одному українському селі був піп, священнослужитель. І був там чекіст, і він постійно задавав священнослужителю одне й те ж запитання «Бог існує чи його немає?» Звісно, той не міг сказати, що Бога нема, і мусів стверджувати, що Бог є. Тоді чекіст посадив би його. Але священник як освічена людина відповідав так: «Якщо ти віриш, що Бог є, то він є, а якщо віриш, що його нема, – то його нема». Це начебто жарт, але добре відомо, що в кожному жарті лише трішки жарту, а все решта – чиста правда. У відповіді священнослужителя міститься дуже глибокий філософський сенс – питання такого характеру є справою віри. Матеріалісти вірять, що матерія первинна, а свідомість – вторинна. Ідеалісти ж вірять у правильність протилежного твердження.

Чому ж людина обирає собі певну віру? – Основними причинами є її виховання та інтереси. Зокрема, К. Маркс обрав матеріалізм через палке прагнення довести, що пролетаріат має право на революцію і на захоплення влади. В. Леніна стимулювало жадання влади і готовність утримувати її будь-якими засобами, навіть ціною знищення мільйонів людей.

У теорії К. Маркса та Ф. Енгельса пролетарська революція повинна була перемогти в найбільш розвинених капіталістичних країнах. На їх думку, комунізм (та його перша фаза – соціалізм) повинен бути більш високим порівняно з капіталізмом етапом розвитку суспільства, забезпечити народу кращий рівень добробуту і культури. Царська Росія не мала високорозвиненої економіки. Але В. Ленін, прагнучи до влади, використав учення К. Маркса та Ф. Енгельса для того, щоб підняти російський пролетаріат на боротьбу з царським режимом. В. Ленін також використовував філософські міркування задля обґрунтування пролетарської, комуністичної ідеології. Саме такий характер має «Матеріалізм та емпіріокритицизм», який за літературним жанром належить швидше до публіцистики, аніж до наукової літератури. У жовтні 1917 року партії більшовиків під керівництвом В. Леніна вдалося здійснити так звану соціалістичну революцію і захопити владу. Проте вони побудували не соціалізм, а державний капіталізм. Усі засоби виробництва належали державі, якою керувала комуністична партія, точніше, її апарат на чолі з Центральним комітетом та Генеральним секретарем.

Радянський письменник В. Гроссман у романі «Життя і доля» пише, що В. Ленін був досить багатогранною особистістю, і кожна людина в його оточенні відображала якусь грань його характеру. Зокрема, Й. Сталін відображав притаманну В. Леніну нетерпимість. Той факт, що В. Ленін передав владу Й. Сталіну, свідчить про те, що саме нетерпимість у характері теоретика була

головною рисою. За підрахунками О. І. Солженіцина, комуністична влада, яка повернула країну до варварства, обійшлась радянському народу в 100 млн людей. Він урахував тих, хто загинули під час так званої Великої жовтневої революції 1917 року, громадянської війни, через політичні репресії, голодомор, у війні із Фінляндією, у Другій світовій війні, а також ненароджених через ці події. Слід також звернути увагу на те, що А. Гітлер з'явився на світовій політичній арені завдяки комуністам. На початку 30-х років минулого століття банківська й промислова еліта Німеччини підтримала А. Гітлера для боротьби з комуністичним рухом у своїй країні. А в 1933 році під час виборів до бундестагу (німецького парламенту) німецька комуністична партія не змогла об'єднатися з соціалістичною партією, бо Сталін заборонив їм це робити. Якби вони об'єдналися, то змогли б отримати більшість. Але через заборону Й. Сталіна вибори виграла партія, яку очолював А. Гітлер – Німецька соціал-демократична робоча партія. Таким чином, А. Гітлер став канцлером німецької держави, тобто її главою, і почав підготовку до війни. До речі, аж до нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз Й. Сталін і А. Гітлер активно співпрацювали. Вони поділили між собою Польщу, були спільні паради, офіцери гестапо проходили навчання у радянському Наркоматі внутрішніх справ тощо. Навіть у перші дні війни з Німеччиною Радянський Союз продовжував відправляти їй вагони з зерном та іншими продуктами. Комуністи змогли захопити владу в нашій країні й утримувати її протягом 74-ти років завдяки жорстокому терору, пропаганді та значним природним ресурсам, передусім покладам нафти, газу, вугілля тощо.

Слід зазначити, що матеріалістичне та ідеалістичне рішення основного питання філософії залишаються філософським підґрунтям ідеологічної боротьби між комуністами та їх супротивниками і в наш час. Але наприкінці 80-х – початку 90-х років минулого століття змінилась політична карта світу. З неї зник Союз радянських соціалістичних республік. Причини полягали в тім, що радянське керівництво підірвало економіку країни непомірними витратами на силовий блок, підтримку прокомуністичних режимів в усьому світі та на грандіозні збиткові проекти. Комуністичні партії у світі стали набагато меншими, подекуди взагалі були заборонені. Водночас міф К. Маркса та Ф. Енгельса про комунізм не зовсім втратив свою привабливість. Марксизм-ленінізм можна розглядати як четверту світову релігію (різновид неоязичництва), причому на відміну від інших світових релігій він обіцяє рай не на небі, а на Землі. Щоправда, цю течію радше називати сектою, яка має прихильників у всьому світі, бо їх не дуже багато.

Основне питання філософії й сама філософія як наука мають також загальносоціальне значення. У сучасному світі боротьба робітників із власниками засобів виробництва, у тім числі й ідеологічна, відійшла на другий план у житті людства, а на перший план вийшли необхідність подолання загрози атомної війни та вирішення екологічної проблеми. Крім того, в недалекому майбутньому на людство чекає проблема перенаселення та нестачі природних ресурсів. В ідеологічному плані потрібне певне замирення класів в ім'я розв'язання цих глобальних проблем і збереження життя людства.

З точки зору комуністів їх боротьба з тими, хто дотримується протилежних поглядів, повинна закінчуватись знищенням цих останніх. Їх підхід до розв'язання ідеологічних конфліктів виражений Максимом Горьким: «Якщо ворог не здається, його знищують». Проте існує ще один спосіб розв'язання суперечностей окрім знищення однією протилежністю іншої. Це гармонізація протилежностей. Про цей шлях подолання суперечностей казав ще Г. В. Ф. Гегель. Якщо у XIX–XX ст. під час обговорення питання про співвідношення свідомості й буття (зокрема суспільної свідомості та суспільного буття) як основного питання філософії на перший план висувалось питання про те, що є первинним, а що вторинним, то у XXI ст. насамперед слід говорити про те, як їх гармонізувати, узгодити одне з одним, потрібно, щоб вони відповідали одне одному. Якщо свідомість відповідає буттю, то це означає, що вона досягла істини щодо буття, тобто щодо сущого. Якщо буття узгоджене зі свідомістю, то воно відповідає нашим уявленням про те, яким воно має бути, тобто належному. Практичне завдання людини у цьому світі й полягає в тім, щоб досягти істини про буття, на цій основі побудувати картину належного і відповідним чином змінити буття. Тоді можливою буде гармонія свідомості та буття. Сама людина повинна бути втіленням гармонії матерії та свідомості. В ній поєднано духовне з тілесним і бажано, щоб це поєднання було гармонійним. Цей філософський сенс і закладений у вислові «У здоровому тілі – здоровий дух!».

Основною суперечністю в суспільстві марксистки вважають суперечність між робітниками і власниками підприємств, між бідними і багатими. Така суперечність є і сьогодні, і вона дуже гостра. Комуністи пропонують бідним відібрати майно у багатих і поділити його між собою. Як свідчить світовий досвід, цей шлях веде у глухий кут. Рішення має бути іншим. Треба не багатих зробити бідними, а бідних – заможними. Для цього треба дати людям свободу, щоб вони могли реалізувати свої здібності й досягти успіху в житті. Потрібна демократія. Причому мало формальної рівності. Треба створити такі умови, щоб багатим було вигідно брати участь у благодійній діяльності і підтримувати неімущих.

У наш час основне питання філософії залишається предметом обговорення. М. Кесада – президент Міжнародної федерації філософських товариств висловив таку думку: «Найбільшим недоліком сучасного людства є невміння слухати і розуміти «не своє», толерантно ставитись до чужого і, навпаки, вміння з дивовижною наполегливістю перетворювати чуже на вороже». На думку філософа, основне питання філософії нині – це «ствердження миру у світі та душах людей». В. С. Лутай, аналізуючи у своїй монографії «Основне питання сучасної філософії. Синергетичний підхід» цю проблему, зазначає, що сама собою ідея ствердження такого миру не є новою – вона містилася вже майже у всіх моністичних релігійних системах і в більшості філософських учень. Однак те, що саме ця ідея стала основним питанням філософії, є притаманним лише сучасній добі. В. С. Лутай доходить висновку: «Основним питанням сучасної філософії, вирішення якого стало найголовнішим і для всього людства, є досягнення неантагоністичного розв'язання тих найгостріших суперечностей,

які виникли у взаємодії людства і природи, між основними соціумами, між суспільством та особистістю».

Проте статус питання про відношення матерії та свідомості як основного питання філософії в наш час не змінився. Змінилось ставлення до методів розв'язання суперечностей. Комуністи віддають перевагу подоланню однією протилежності іншої (навіть її знищення), а в сучасному світі основним повинен бути інший метод – гармонізація протилежностей, відшукування консенсусу між сторонами конфлікту, їх поєднання (злиття) у синтезі. У марксистсько-ленінській філософії перший закон діалектики, про який мова буде пізніше, називається законом єдності й боротьби протилежностей. Нині його називають законом єдності й взаємодії протилежностей. Йдеться про таку взаємодію, у результаті якої здійснюється синтез протилежностей. Усі конфлікти в сучасному суспільстві необхідно вирішувати шляхом досягнення гармонії між протилежними сторонами, відшукування консенсусу. Визначну роль тут повинне відігравати право.

Вельми актуальним є питання, чи є в історії людства хоч якийсь прогрес, якийсь рух уперед у цьому контексті. Сто років тому більшість мислителів визнали б питання риторичним і впевнено відповіли: звісно, є. Але після двох світових воєн, після неймовірних звірств, які мали місце після них, голоси оптимістів звучать куди менш бадьоро. Та все ж можна твердити: прогрес є, людство розвивається в правильному напрямі, просто рух цей не лінійний і супроводжується рецидивами.

По-перше, посилюється, хоч і дуже повільно, гуманність людства. Поняття гідності як природженого права кожної людини набуло юридичного статусу в деклараціях перших демократичних держав – Сполучених Штатів Америки і Французької республіки, перетворившись на правову категорію «цивільної гідності», тобто невідчужуваного права всякої особи на повагу. Важко переоцінити значення смислової революції у взаємовідносинах людини і держави, здійсненою кантівською вимогою «поводитися з людиною, яка є чимось більшим, ніж машина, відповідно до її гідності». Ті країни, які раніше рушили по цьому шляху і послідовніше його дотримувалися, пішли далі і піднялися вище. У найуніверсальнішому з усіх документів, коли-небудь прийнятих людством, – Декларації ООН, в найпершому параграфі, говориться: «Усі люди народжуються вільними і рівними в гідності і правах». Конституція західнонімецької держави, що долає жахливі наслідки фашизму, теж розпочинається із слів: «Людська гідність недоторканна. Поважати і захищати її буде обов'язком усіх органів державної влади». Цей погляд у демократичних країнах сьогодні є переважаючим. Не можна, втім, сказати, що в концепції людської гідності як наріжного каменя суспільного життя не знайшлося авторитетних критиків. Не менш інтенсивний розвиток отримала і критика цієї концепції К. Марксом. Основоположник ідеї державного соціалізму називав «заклики» про людську гідність «рухом від історії до моралізаторства». Керівництво СРСР права на гідність за своїми громадянами не визнає.

Важливим показником у галузі суспільних відносин є простір для творчої самостійності особистості. Цей простір у світі поступово розширюється.

У суспільстві принципове значення для його прогресу має рівність. Боротьба між окремими членами суспільства та групами повинна проходити в рівних умовах, котрі можуть бути забезпечені тільки законом і сильною владою. Для нормального розвитку суспільства необхідно, щоб закони встановлювали рівні права громадян і рівні можливості їх реалізації. Право забезпечує лише формальну рівність. Для того, щоб нормально розвиватись, суспільство потребує врівноваженості, гармонії прав і свобод, причому не самої лише формальної рівності, а реальної. Необхідним є такий розподіл благ у суспільстві, який би сприяв його консолідації, а не призводив до руйнівних наслідків. Формальну рівність треба доповнювати врахуванням внеску громадянина до суспільного блага, а також соціальними пільгами тим, хто нездатний захистити свої права (неімущим, інвалідам, дітям тощо), беручи при цьому до уваги необхідність збереження суспільної рівноваги. Мірою реальної рівності у правах і свободах, коригування формальної рівності цими чинниками, соціальної гармонії є справедливість. Чим вищим є рівень реальної рівності в правах і свободах членів суспільства, тим це суспільство є справедливішим. Справедливість – це реальна рівність у суспільстві, яка стримує рівність від перетворення на формалізм і догматизм, свободу – на анархію. Категорія справедливості (соціальної справедливості) оцінює суспільну дійсність, яку слід зберегти або змінити з позицій належного, і фіксує в узагальненому вигляді принципи взаємовідносин особи та суспільства, класів, соціальних груп, ґрунтовно характеризує людську діяльність. Вона виступає особливим чинником, який забезпечує рівновагу цінностей, відіграє координуючу й інтегруючу роль у суспільному житті. Якщо має місце конфлікт між цінностями, то справедливість субординує їх, визначає, яка з них за даних умов повинна мати пріоритетне значення для подальшого гармонійного розвитку суспільства, реалізації здібностей кожної окремої людини й одночасно рівноваги суспільних відносин. Людство поступово підвищує рівень справедливості. Найрозвиненіші країни витрачають значну частину свого бюджету на соціальні видатки, вони досягли високого рівня справедливості.

Можна констатувати, що людство стає більш зрілим. Г. В. Ф. Гегелю належить ідея повторення філогенезом онтогенезу. Онтогенез – це розвиток окремого організму, наприклад людського, тобто окремої людини. Філогенез – розвиток сукупності організмів, наприклад людства. Людство у своєму розвитку повторює основні етапи розвитку окремої людини – дитинство, юність, зрілість. Відмінність між юністю і зрілістю, між неповноліттям і повноліттям пояснив І. Кант у праці «Відповідь на запитання: що таке просвіта?». Зокрема, він пише: «Просвіта – це вихід людини із стану свого неповноліття, у якому вона перебуває з власної вини. Неповноліття є нездатністю користуватися своїм розумом без керівництва з боку когось іншого. Неповноліття із власної вини – це таке, коли причина полягає не в нестачі розуму, а в нестачі рішучості й мужності користуватися ним без керівництва з боку когось іншого. Май мужність користуватися власним розумом! – такий, отже, девіз Просвіти. Лінощі і боягузтво – ось причини того, що така значна кількість людей, яких природа вже давно звільнила від чужого

керівництва, все ж охоче залишаються на все життя неповнолітніми; з цих самих причин так легко інші привласнюють собі право бути їх опікунами. Адже як зручно бути неповнолітнім!». Починаючи з доби Просвіти, людство почало дорослішати.

Можна сказати, що інформаційне суспільство, тобто нинішній етап еволюції людства, є добою принципово іншого, більш повнішого використання розуму порівняно з усіма попередніми. Нині наука вже стала безпосередньою продуктивною силою, має місце безпосередня матеріалізація інтелекту. Інакше кажучи, якщо раніше між часом здійснення нового відкриття і часом його застосування у сфері виробництва був великий інтервал, то нині його практично нема. Сьогодні основну додаткову вартість у світі дає інтелект, виробництво є високотехнологічним.

Нині відбувається зміщення акценту на цивільну економіку. Те, що було добре для індустріального ХХ ст., коли нововведення, народжені у воєнно-промисловому комплексі, перетікали в цивільні галузі, зараз все помінялося і зараз основний блок нововведень генерується цивільними галузями наукомісткої продукції, і вони приходять у військово-промислову галузь.

Бути людьми майбутнього означає бути володарями розуму і частиною глобального суперрозуму, який створюється вже сьогодні за допомогою інформаційних технологій.

Нестримно змінюється навіть не світ, а парадигма життя *homo sapiens*. Раніше, у тому світі, від якого ми поступово віддаляємося, усе вирішувала сила, ресурси (нафта, газ, руда тощо), капітал.

Розвиток *homo sapiens* виявляється в поступовій зміні мотивацій його соціальної і моральної поведінки. Раби працювали, щоб уникнути ударів батога; у ХХ ст. громадяни демократичних країн працюють, щоб поліпшити своє матеріальне становище; люди завтрашнього дня вибиратимуть собі справу за інтересом і покликанням. В історичному «учора» законів дотримувалися через страх перед покаранням; «сьогодні» (йдеться, звісно, про жителів «демократій») дуже багато членів суспільства законослухняні за переконанням; «завтра», можливо, потреба в чітко регламентованій системі заборон і кримінальних покараннях відпаде, тому що психічно здоровій людині не прийде в голову вбивати, грабувати або гвалтувати. Моральність аж до недавніх часів трималася головним чином на релігійному залякуванні, страху перед неминучою відповіддю перед всюдисущим Господом; криза віри, наявна в нашому столітті, виявила, що побоювання Ф. Достоєвського (якщо не стане Бога, все виявиться дозволеним) неспроможне – сучасна людина може поводитися морально і без загрози Пекла.

У цих змінах, що сталися і ще майбутніх, і полягає істинний прогрес – у самовдосконаленні людства як суми осіб, з яких воно складається.

Щоб краще зрозуміти зв'язок філософії і ідеології, слід розглянути концепції «російської ідеї» та «російської душі». «Російська ідея» вже протягом кількох століть є стрижнем ідеології росіян. Російська ідея – сукупність понять, що виражають історичну своєрідність і особливе покликання російського народу. Особливої актуальності російська ідея набула після краху СРСР і

духовного вакууму, що виник після нього. На неї покладають особливі надії по відродженню Росії. Дослідники вважають, що російська ідея сформувалася у XVI ст. і виразилася в ідеї православної монархії (слід згадати ідею ченця Філофея «Москва – Третій Рим»). Російська ідея містить уявлення про російський народ як богоносця. Деякі дослідники вважають, що за російською ідеєю приховуються геополітичні амбіції, а також ідеологія російського великодержавного шовінізму та імперіалізму. До змісту «російської душі», за твердженням самих росіян, входять такі якості: милосердя, інтереси своєї сім'ї, повага до батьків, щастя і добробут дітей, самоприниження і самозречення, приниження своїх заслуг, потяг до справедливості, релігійність, доброта і гостинність, терплячість (толерантність).

Також в це поняття входять і негативні якості: безпечність, лінощі та обломівська мрійливість, пияцтво, хандра, нездатність до об'єднання без вождя (царя, імператора). «Російській душі» притаманний також комплекс неповноцінності, почуття своєї меншовартості.

Ураховуючи суперечливий характер нинішнього стану російської ментальності, протиріччя між колективною ментальністю та індивідуальними схильностями «російської душі», можна сказати, що ми спостерігаємо драму руйнування російської ментальності та повернення до стихійних проявів «російської душі».

Російська держава сьогодні пригнічує саму «російську душу», руйнує всю її загадковість і дає таку її розгадку, яка наводить жах на весь світ, але, передусім, на сусідні з Росією народи і мислячих людей в самій Росії. «Російська душа» через призму згвалтованої російською державою російської ментальності повернулася до світу такою стороною, що виникла реальна небезпека для існування самого цього світу. Світ відповів неприязню до «російської душі», бо якщо така її фатальна для світу розгадка, то з точки зору світу така «російська душа» не має права на існування. У цьому сенсі під ударом знаходиться сьогодні не просто російська ментальність, а сама суть «російської душі».

Російська ментальність знаходиться сьогодні в історичній безвиході, у духовній безвиході, у безглуздому і безперспективному болоті архаїзуючого реваншизму і саморуйнівальної агресії, спрямованої проти миру. Фахівці вважають, що російській еліті знадобиться більше одного покоління, щоб спробувати змінити ці характеристики ментальності російського народу.

Проте російська еліта сьогодні виявилася безсила перед архаїзацією і стимулюванням до агресії цілого народу з боку держави.

І якщо російській еліті найближчим часом не вдасться переламати ці тенденції, то станеться стихійне руйнування як російської ментальності, так і самої «російської душі». І як би подібний процес не назвати, а це ментальний розпад Росії, що неминуче призведе до політичного розпаду Росії. Такий висновок роблять фахівці.

Принагідно зазначимо, що рабський менталітет, кріпацько-монархічна психологія російського народу є основною причиною перемоги більшовиків у громадянській війні та азійського вибору Росії. Завдяки такій особливості

російського народу тоталітарна державність у Росії є само відновлюваною: у 1917 році після кількох місяців демократії було встановлено тоталітарну державу – СРСР, у 90-х роках минулого століття після кількох років демократії знову виникла тоталітарна держава – Російська Федерація.

Слід підкреслити, що пересічний росіянин не хоче відповідальності і тому готовий відмовитись від свободи. І. Кант вважав, що користуватися розумом людина може, тільки відмовившись від усіх зовнішніх примусів, тільки якщо вона вільна. Тому глибоке коріння в Росії має традиція заперечення розуму. У 1845 р. російський релігійний філософ та економіст, фундатор раннього славянофільства, член-кореспондент Петербурзької Академії наук О. С. Хом'яков написав статтю «Думка іноземців про Росію». Іноземці вважали, що росіяни не наважуються мислити самостійно, чекаючи інтелектуальної допомоги із Заходу. О. С. Хом'яков називав це незнання «гріхом невідання». Відомий російський філософ та публіцист П. Я. Чаадаєв у своєму першому «Філософічному листі» писав: «Де наші мудреці, де наші мислителі? Хто за нас коли-небудь думав, хто за нас думає тепер»? Водночас теоретик ґрунтувався на тому, що російський розум мало підготовлений до цієї роботи: «Всім нам не вистачає якоїсь стійкості, якийсь послідовності в мисленні, якоїсь логіки. Силогізм Заходу нам чужий». П. Я. Чаадаєв пояснював це розумове невігластво тим, що в Росії немає відмінності між рабом і вільною людиною. У раба немає самосвідомості, а тому немає енергії до будь-якого діяння, до думки в тому числі: «Скільки різних сторін, скільки жахів містить у собі одне слово: раб! Ось зачароване коло, в ньому всі ми гинемо, безсилі вийти з нього. Ось проклята дійсність, об неї ми всі розбиваємося. Ось що перетворює у нас в ніщо найшляхетніші зусилля, найвеликодушніші пориви. Ось що паралізує волю всіх нас, ось що плямує всі наші чесноти».

Уже через століття після того вигнаний з Радянської Росії С. Франк писав: «Перша, так би мовити, мінімальна умова можливості досягнення сенсу життя є свобода; тільки будучи вільними, ми можемо діяти «осмислено», прагнути до розумної мети, шукати повної задоволеності». Але на свободу потрібно особисту зваженість. Чаадаєв зважився, проклавши шлях сміливості думки».

В українського народу – інший менталітет. У нас відбулась Революція гідності. Ті, хто вийшли на Майдан, хочуть бути вільними і хочуть самі відповідати за себе, за своє життя, самі вирішувати свою долю. Свободу не дають, а беруть, і вони готові це зробити.

Неабияке значення має і та обставина, що менталітет пересічного росіянина досить поширений на сході та півдні України, особливо в Криму.

Слід підкреслити, що менталітети склались відповідно до географічного положення й історичних обставин України та Росії.

Ми повинні протиставити ідеології Кремля ідеологію українського народу як спільноти усіх громадян України. Її стрижнем має стати українська ідея. Український народ мав таку ідею. Вона була сформована ще понад століття тому, і була аналогічною російській ідеї. Можна тут згадати і гасло польських націоналістів, які прагнули відродити Польщу на території «від можа до можа», тобто від Балтійського моря до Чорного. Українська ідея була виражена у пісні

М. Вербицького та П. Чубинського, перший куплет і приспів якої є державним гімном України. Другий куплет такий:

«Станем, браття, в бій кривавий
Від Сяну до Дону,
В ріднім краї панувати
Не дамо нікому».

Зрозуміло, що ідея розбудови Української держави на території від Сяну (річка на Львівщині та в Польщі) до Дону не може слугувати стрижнем ідеології сучасного українського народу. За останнє сторіччя світ кардинально змінився. Крім того, нині поняття українського народу є політичним, а не етнографічним. Нинішній український народ – це спільнота усіх громадян Української держави.

Вітчизняна філософія має стати теоретичним підґрунтям ідеології сучасного українського народу, яка б об'єднала усіх громадян нашої держави і допомогла подолати нинішню соціально-політичну кризу, відстояти свої інтереси у боротьбі з Російською Федерацією.

Головна ідея вітчизняної філософії як підґрунтя сучасної національної політичної ідеології – ідея гармонії.

Отже, філософія формулює низку специфічних питань, які вона покликана вирішувати. Залежно від вирішення питання «Що є філософія?» створюються концепції, визначаються конкретні проблеми і використовуються ті чи інші категорії для її розкриття. Кожна філософська система має власне стрижневе головне питання, розкриття якого становить її основний зміст і сутність. Прикладом цього є різне розуміння основного питання філософії в історії філософії:

- для античних філософів – це питання про першооснови суцього;
- для Сократа – принцип «пізнай самого себе»;
- для філософів Нового часу – як можливе пізнання;
- для сучасного позитивізму – у чому суть «логіки наукового відкриття».

Лекція 4. Еволюція філософських уявлень про природу, людину й суспільство

Предмет науки – це частина, певний конкретний аспект об'єкта, який досліджує ця наука; це коло найбільш суттєвих питань, які вона вивчає.

Якщо об'єкт є зазвичай загальним для низки наук, то предмет однієї науки не може збігатись із предметом іншої. Будь-яка наука має характерний лише для неї предмет, яким і визначається самостійність, унікальність і особливості тієї чи іншої науки, її відмінність від інших систем знань. Якщо додати до зазначеного вище, що в такому разі предмет науки розуміють як коло питань, які вона вивчає, то таким чином можна отримати узагальнене уявлення про цей підхід.

Ідея використати поняття «об'єкт науки» в контексті визначення предмета конкретної науки набула популярності в науковій літературі в середині 70-х років ХХ ст. Серед її прихильників можна назвати В. Тенненбаума, А. Васильєва, Ф. Фаткулліна, А. Стрілова та ін.

Будь-яке систематизоване наукове знання має об'єкт і предмет. Основна відмінність предмета від об'єкта полягає в тому, що предметові належать лише головні, найсуттєвіші з огляду на конкретне дослідження, властивості, якості й ознаки об'єкта. Предметом будь-якої науки є теоретичне відображення її об'єкта. Тобто об'єкт, відображений в теорії, є предметом даної науки. Щодо філософії, то специфічним об'єктом філософського осмислення дійсності є співвідношення «людина – світ», що передбачає такі «вічні» проблеми:

- 1) природа та сутність світу;
- 2) природа й сутність людини;
- 3) взаємовідносини між світом і людиною.

Світ – філософська категорія, яка відображає все, що оточує людину (природні речі і явища, соціальну дійсність), а також духовний стан власне людини (почуття, емоції, знання, переконання, мрії, ідеали, вірування тощо). Розрізняють об'єктивний і суб'єктивний, матеріальний і духовний світ. Відношення людини до світу слугує підґрунтям світогляду загалом і філософського зокрема.

Суб'єктом же пізнання світу є людина як творча, діяльна істота. Тому обов'язковою складовою предмета будь-якої філософської системи, будь-якого її напрямку є відношення «людина – світ» та його різноманітні модифікації.

Таким чином, можна констатувати, що предметом філософії є її об'єкт – відношення «людина – світ», який розглядають із позиції природи й сутності світу, природи та сутності людини, її місця у світі, ставлення до нього, можливостей його пізнання та перетворення, а також з точки зору побудови світу, його загальної структури і стану, у якому він перебуває.

Співвідношення «людина – світ» як об'єкт філософії постає практично безмежним у своїх проявах. Адже кожна людина має певний свій набір цінностей та відношень до цього світу. Світ постає майже безмежним у своїх проявах, характеристиках і діях. Тому й філософія постає гнучкою, незавершеною, відкритою до змін системою знання.

Предмет філософії є історично змінним, оскільки змінюються уявлення людини про саму себе, своє місце у світі та відношення до нього. Якщо для античної епохи це відношення здійснюється крізь призму понять людини та космосу, у Середньовіччі – людини та Бога, то в Новітній час це відношення здійснюється крізь призму категорій «людина – соціум», «людина – людина». У зв'язку з тим, що предмет філософії є історично змінним, то фактично до обсягу предмета філософії належить уся історія філософії, сукупність усіх філософських концепцій, запропонованих різними філософами у різні історичні епохи.

Залежно від потреб практичного і теоретичного освоєння дійсності, людину, як правило, цікавили не усі відразу, а ті чи інші сторони відношення людини і світу. Це були або питання, пов'язані з пошуком першооснови світу, його загального початку, про те, як світ улаштований, або питання про місце людини у світі, питання пізнання світу. Однак, у якому би плані й у якому би

взаємозв'язку і послідовності ці питання не ставилися, у кінцевому рахунку усі вони були підпорядковані осмисленню людиною сенсу свого буття.

Отже, предметом філософії не є окремо взяті світ або людина, а система відношень «людина – світ», система знань про світ як ціле, універсальну основу світу, місце людини у світі та смисли її існування. Таке уявлення про предмет філософії виникло не відразу.

Звичайно, формування предмета філософії не було швидким одноразовим актом. Це був тривалий процес поступового виявлення специфічного філософського змісту, усвідомлення його окремішності від попередніх типів світогляду – міфології та релігії. Процес історичної трансформації предмета філософії зумовлений як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами: «До об'єктивних причин належать стан, рівень накопичених конкретних і філософських знань про навколишній світ (природу, людину, суспільство), про духовні, в першу чергу пізнавальні особливості, можливості як окремої людини, так і суспільства в цілому. Суб'єктивними причинами є своєрідність передусім форми осягнення предмета філософії тим чи іншим філософом, філософською школою або течією». Річ у тім, що зміст і форма тієї чи іншої концепції предмета філософії далеко не завжди збігаються. Вони залежать від історико-філософської рефлексії виявлення реального, об'єктивного змісту тієї чи іншої концепції предмета філософії, певної інтерпретації в нових історичних умовах.

У різні епохи у філософії домінували то вчення про буття, то вчення про пізнання, то політичні чи етичні проблеми. Крім того, в Європі до XVII ст. філософія охоплювала все знання про світ, тобто зародки всіх наук, окрім хіба що математики й медицини. Навіть у XIX ст. все ще тривав процес відокремлення від філософії певних галузей знання, які інституціалізувалися в окремі наукові дисципліни (психологія, соціологія, політологія).

Постійне наповнення, розширення, розвиток предмета філософії не є чимось винятковим в історії науки: предмет вивчення конкретних наук, наприклад математики, також історично змінювався. Тому під час визначення предмета філософії слід брати до уваги не тільки те, яких форм набувала філософія, а й загальну тенденцію, визначальний зміст, що пронизує конкретні її історичні формоутворення.

Філософію вирізняє різноманітність підходів до власного предмета, що свідчить про його плюралістичний (множинний) характер.

Проте сказане зовсім не означає, що різним філософським концепціям не властиве спільне. Можна вичленувати істотні моменти, властиві предметові філософії взагалі:

- дослідження найзагальніших підстав світу. При цьому сама проблема усвідомлюється в універсальному сенсі;

- аналіз найбільш загальних питань пізнання (з'ясування того, пізнаваний чи непізнаний світ; які можливості, методи й цілі пізнання; у чому полягає власне самого пізнання і що є істина; який суб'єкт і об'єкт пізнання);

- вивчення найбільш істотних питань функціонування і розвитку суспільства;

– дослідження смисло-життєвих проблем людини.

Якщо зважати на загальну спрямованість філософії, то її можна трактувати як осягнення найзагальніших підстав світу, всезагального розумом чи інтуїцією. Найбільш загальні засади суцього (буття – небуття, простір – час, причиновість, сенс людського існування, істина, добро, свобода тощо), з яких «конструюється» світ, і є предметом філософії. Водночас філософія намагається звести всі ці різноманітні виміри світу до певного принципу, субстанції – Бога, Космосу, природи, матерії тощо, пояснювати їх, ґрунтуючись на цій субстанції.

Філософія передбачає здатність підноситись до цілого, всезагального. Вона є певною настановою на всезагальне. На основі всезагального (ідей, принципів) філософія намагається пізнати і пояснити світ. А оскільки система ідей є не що інше, як теорія, то філософію можна вважати раціонально-теоретичним світоглядом.

Історично першою теоретичною концепцією предмета філософії була давньогрецька, яку в систематизованій формі сформулював Арістотель як «першу філософію». «Перша філософія» у своєму предметному визначенні – це вчення про «перші роди суцього» і своєрідна «наука» про надчуттєві принципи буття. Андронік Родоський (І ст. до н. е.) запровадив термін «метафізика» (від гр. *meta* та *physika* – після фізики) для позначення книги Арістотеля про «перші роди суцього». Метафізика Арістотеля – одна з перших спроб самовизначення філософії у зіставленні з першими кроками становлення конкретного знання. Але загалом в античній філософії визначальною є тенденція включення до предмета філософії не тільки специфічної філософської «предметності», а й усієї «предметності» об'єктів конкретного, в тому числі об'єктів виникаючого наукового знання. У зв'язку з цим **філософія античності у своєму предметному визначенні претендувала бути наукою всіх наук**. Упродовж тривалого часу філософія сприймалась як своєрідна «цариця наук». У Стародавній Греції поняття «філософ» було рівнозначне слову «мудрець» взагалі, тобто людина, яка має ґрунтовні знання в різних галузях.

На відміну від космоцентризму Античності, для якої було характерне розуміння буття як дійсного космосу, у середньовічній філософії предмет філософії розуміли інакше. Предметом філософії як раціонального, понятійного знання, згідно з Фомою Аквінським, зрештою є Бог, відношення до Бога. Правда, пристосовуючи і переосмислюючи філософські ідеї Арістотеля до католицько-християнської релігії, Фома фактично перетворює філософію на прислужницю, «рабиню» теології. Як підкреслює В. В. Соколов, згідно з Фомою Аквінським «... наука та нерозривно зв'язана з нею філософія виводять свої істини, спираючись на досвід і розум, у той час як релігійне віровчення, яке відрізняє... теологічну доктрину, дістає їх в одкровенні, у Священному писанні. Але така радикальна різниця методів жодним чином не означає повної різниці предметів філософії та теології, галузей їх застосування».

Значні зміни у визначенні предмета філософії почалися наприкінці XVI – початку XVII ст., коли виникає експериментальне природознавство і починається процес розмежування філософії та конкретних наук – спочатку механіки земних та небесних тіл, астрономії та математики, потім фізики, хімії, біології тощо. Крім того, необхідно враховувати вплив на філософію і соціальних процесів розвитку буржуазного суспільства, яке прийшло на зміну феодалізму.

Г. В. Ф. Гегель вважав, що «філософія є квінтесенція культури», «епоха, схоплена в думці», а для І. Канта філософія була «завершенням культури «розуму», символом «культури рефлексії» тощо...».

Визнаючи середньовічну філософію служницею богослов'я, філософія Просвітництва наближає свій предмет до предмета природничих наук. Водночас він стає ще більш людиновимірним, зосереджуючись на найістотніших рисах специфічно людського буття – свободі, творчості тощо.

У визначенні предмета філософії постає нова проблема – місце філософії в системі конкретних наук, співвідношення предметів конкретних наук та предмета філософії. У процесі розв'язування цієї проблеми виявились дві протилежні тенденції: одна, позитивістська, – нігілістична щодо філософії і її права взагалі мати свій предмет; друга, згідно з якою предмет філософії або включає як свій суттєвий елемент натурфілософію – особливе філософське вчення про природу, або як метафізика – уможлядна, спекулятивна філософія, не спираючись на узагальнення конкретних наук, в межах свого предмета задає, окреслює предмети конкретних наук (Р. Декарт, Г. Лейбніц). Лише в XIX ст. вдається принципово визначити специфіку предметів конкретних наук та філософії. Це було зумовлено якісними змінами в самих конкретних науках, а також у методології як філософії, так і конкретних наук. Виникають механічна теорія теплоти, фізична хімія, геохімія тощо, які заповнюють «розриви» між окремими науками. Наука синтетично зв'язує в єдину систему якісно різні галузі знань. Це був хоча й об'єктивний, але не стихійний процес. На його адекватне осмислення великий вплив мав діалектичний метод філософії, який спочатку в межах німецької класичної філософії розробив Г. В. Ф. Гегель, а потім матеріалістично обґрунтували К. Маркс та Ф. Енгельс.

Річ у тім, що у філософії і в конкретних науках XVII–XVIII ст. загалом панував метафізичний метод філософського мислення. Термін «метафізика» як в історії філософії, так і нині вживається не тільки для позначення теоретичної філософії або спекулятивної філософії (особливо на Заході), а й як позначення філософського методу, протилежного діалектиці. З точки зору метафізичного методу і в природі, і в суспільстві, і в духовній сфері об'єкти, процеси, явища існують відокремлено, без взаємного органічного зв'язку, вони не розвиваються. Хоча в них і відбуваються певні зміни, вони не сприяють виникненню якісно нового – «немає нічого нового під Сонцем». Діалектичний метод у філософії, на противагу метафізиці, підкреслює, акцентує увагу на універсальному зв'язку всіх явищ природного, соціального і духовного вимірів дійсності й принципі саморозвитку її.

Докладніше проблему методу у філософії ми розглянемо нижче. Водночас важливо підкреслити, що філософський метод діалектики К. Маркса і Ф. Енгельса розвивався з позицій матеріалізму на відміну від ідеалістичної діалектики Г. В. Ф. Гегеля. Це необхідно враховувати, оскільки у визначенні предмета філософії, згідно вчення марксизму, суттєвими є питання про співвідношення матерії та свідомості, або, що фактично те саме, природи та духу. Це питання Ф. Енгельс назвав «основним питанням філософії». Похідним від такої універсальної постановки питання є питання про співвідношення суб'єкта та об'єкта пізнання. Визнання первинності матерії і вторинності свідомості – це визнання матеріалізмом того, що основою світу є об'єктивна реальність, що саме її розвиток – умова виникнення і розвитку свідомості. У визначенні Ф. Енгельсом предмета філософії поєднується матеріалізм і діалектика.

Отже, предметом філософії, згідно з марксистською традицією, є загальні закони розвитку природи, людського суспільства та мислення.

Наприкінці ХХ ст. виявились аж ніяк не суб'єктивні труднощі пошуку критеріїв оцінки особливостей взаємодії філософії і науки. А від наслідків цих пошуків залежить характер відповіді на питання, що таке філософія сьогодні, що таке її предмет? Ці критерії є сьогодні нетривіальні, самоочевидні для будь-якого серйозного філософського вчення; вони – нестатичні, мінливі. Якщо питання про статус філософії І. Кант намагався вирішити шляхом пошуку метафізичних апріорних синтетичних суджень і, не знайшовши їх, наділив філософію регулятивною функцією відносно наук, моралі тощо, то сьогодні проблемне поле пошуку рішення і ширше, і складніше, ніж за часів І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля, Ф. Енгельса, причому не тільки через величезний масив якісно різноманітних наук, у тому числі міждисциплінарних (фізична хімія, космічна біологія і т.п.), а й у зв'язку зі стрімкою динамікою революційних змін у науці і філософії. Адже якщо раніше логіка в пошуках збагачення свого змісту зверталась до евристичних джерел математичних наук, то сьогодні вона все більше спирається на таке джерело, як повсякденна мова в таких її проявах: засіб комунікації, втілення модальностей (необхідностей, випадковостей тощо), не кажучи вже про форми вираження не наукового, а повсякденного знання.

У сучасній науці та філософії виникла потреба уточнення критеріїв порівняння дослідницьких програм, математичного апарату теорій тощо. А з цим пов'язана актуальність питань про види філософського знання, про типологію зв'язків науки і філософії, про її вплив на наукову діяльність: чи стоїть філософія «над» звичайним знанням і наукою як їхній теоретичний компас, чи входить «у» них як суттєвий або випадковий їхній компонент, нарешті, чи закладена вона «під» науку, а в деяких випадках і під звичайне знання як важливий системо організуючий елемент наукової, пізнавальної діяльності та звичайного знання? Усе це – не риторичні запитання. У значній частини вітчизняних і західних філософів сформувалася впевненість у тому, що одночасно функціонують усі ці філософські ролі. Статус «під» як система категорій культури, складовою частиною якої є філософсько-категоріальний

арсенал, створений попередніми поколіннями людей. Незалежно від того, чи усвідомлюють його, чи ні, він не може бути усуненим саме як частина соціокультурної детермінації науки. Є статус «у» як робочий, прагматичний аспект повсякденного або наукового пізнавального процесу, коли у вирішенні пізнавальних завдань усвідомлено чи несвідомо, явно чи неявно використовуються категорії і методи науки і філософії. Є, зрештою, статус «над» як свідомо прийнятий «азимут», система філософсько-теоретичних категорій і ціннісних настанов, згідно з якою нормативно слід створювати науку або розв'язувати проблеми життя. Тільки статус «над» є безумовним, адекватним вираженням винятково філософського знання.

Предмет філософії містить у собі і відповідь на питання про те, як світ улаштований, яка його загальна структура, які в ньому існують зв'язки і відношення, а також питання про стан, у якому людина і світ знаходяться, які закони існують у світі, у чому полягає джерело руху, розвитку.

Питання про те, як улаштований світ, питання про структуру і стан світу знайшло своє рішення у двох основних концепціях – діалектичній та метафізичній. «Як раціональна методологія діалектика включає в позитивне розуміння всього існуючого розуміння його заперечення, розуміння неминучої загибелі. Така риса діалектичної філософії реалізується в її критичному ставленні до всього, що розвивається, до результатів пізнання і людської діяльності». З точки зору метафізичної концепції джерело саморозвитку, його рухова сила залишається в тіні або виноситься за межі.

Отже, матеріалізм та ідеалізм, метафізика й діалектика являють собою різноманітні засоби розкриття відношення «людина – світ». Хоча на кожному конкретному етапі історії ці засоби наповнюються конкретним змістом і усвідомлюються по-різному.

Спільним для філософії і науки, як зазначалося, є принципово теоретичний характер їх досліджень. Спільність виявляється і в націленості філософії та науки на пізнання загального, яке тому і є загальним, що включає у свій зміст не просто суму наявного (існуючого «тут» і «зараз») одиничного, але і містить у все багатство його (одиничного) можливих проявів. Тобто загальне містить у собі не тільки те, що дійсно було у минулому, але й усе те, що могло бути; не тільки те, що дійсно тепер, а й усе те, що може бути.

Спільна націленість філософії та науки на пізнання загального спрямована принципово по-різному. Наука «схоплює» загальне як таке, саме собою, безвідносно до людських інтересів та оцінок – і в цьому плані наука репрезентує, так би мовити, «незацікавлене» і «байдуже» знання. Щодо філософії, то вона обов'язково враховує зацікавленість людини в результатах пізнавальних зусиль, пізнає загальне не просто як можливе і дійсне, але і як бажане. Таким чином, на відміну від науки філософія завжди є знанням «зацікавленим», «небайдужим», тобто світоглядним знанням.

Розділяючи філософське (світоглядне) знання і знання наукове, ми виходимо з поділу самої реальності на суб'єкт (активну частину реальності, яка є носієм предметно-практичної, вольової, пізнавальної та іншої активності) та об'єкт. У ролі останнього розглядається реальність, на яку

спрямована активність суб'єкта. Суб'єктом, як правило, буває людина – індивід, група, колектив, людство загалом – оскільки лише людині притаманна активність у вказаному розумінні. Об'єктом же є, як правило, навколишній світ загалом або ж у тих чи інших його частинах (об'єктом у цьому плані буває і сама людина, оскільки активність може бути спрямована на саму себе або ж на іншу людину або людей).

альший аналіз передбачає огляд структури філософії. Філософія конкретизує власні функції у ряді галузей. Перша галузь філософської діяльності має назву «онтологія» (учення про буття). Онтологія описує категоріальний кістяк світу і будь-якого явища. Щоб з'ясувати онтологічний аспект «клітинки»: як можлива людина у світі, або яким має бути світ. В осмисленні людини філософія створює другу і третю галузі філософської діяльності: соціальну філософію і філософську антропологію, що аналізують категоріальну картину суспільства (сукупної людини), і людину як цілісну особистість. Ці обидві реальності розглядаються з позицій співвідношення в них об'єктивної та суб'єктивної реальності, скінченного та нескінченного. Перетворення і спілкування можливі лише на ґрунті напрацьованих самою людиною програм, що діятимуть тільки тоді, коли правильно відбивають світ, висловлюючи життєвий сенс і ключові ціннісні орієнтації людини. На шляху перетворення та спілкування, пізнання та ціннісно-орієнтовної діяльності людина неминуче відтворює фундаментальні суперечності власного буття. Для збереження цілісності її людина потребує ще й окремих духовних скріплень. До них належить естетичне освоєння, в якому людина гармонізує власний зовнішній та внутрішній світ відповідно до ідеалів краси, і релігійне ставлення до світу, що порушує питання про наявність у світі основ, більш високих, аніж усе те, що зв'язане із скороминучим задоволенням людських потреб. Ці моменти осмислюються в естетиці і філософії релігії. І, нарешті, філософія потребує самоосмислення власного шляху, мети, перспектив. Це завдання вирішується в історії філософії.

Уся історія філософії фактично входить у окреслення її предмета. Філософія покликана тримати увесь час у полі уваги та актуальному стані всі основні виявлення людини як людини, але практично всі концепції та напрямки включали в себе і досліджували різні групи філософських проблем, які безпосередньо і складають частини і розділи філософського знання, що представляють структуру сучасної філософії:

- онтологія (вчення про першооснову буття, сфери буття і категорії, основне питання: «Що таке світ?», «Як він улаштований?»);

- гносеологія (теорія пізнання яка досліджує закономірності процесу пізнання, основне питання – «Що означає пізнати?», «Що таке пізнання?»);

- антропологія (вчення про сутність людини, а також про співвідношення в людині природи та культури, основне питання «Хто така людина?», «Яке місце посідає людина?»);

- аксіологія (вчення про цінності, яке досліджує закономірності побудови сфери цінності, основне питання «У чому цінність і сенс життя?»);

– соціальна філософія (вчення про сутність суспільства і його структуру загалом, у найбільш загальних законах його розвитку, основне питання «Що таке суспільство?»);

– етика (вивчає морально-цінне відношення до світу, основне питання «У чому полягає сутність добра і зла?»);

– естетика (наука про красу, основне питання «У чому полягає сутність краси й гармонії?»);

– логіка (наука про мислення, вивчає форми, закони та норми правильного мислення, основне питання «Яка природа людського мислення?»);

– історія філософії (вивчення історичних досягнень філософської думки від античності до сьогодення, основне питання «Як розвивається філософська думка?»).

Філософія виконує низку вирішальних для людини функцій, а отже, відіграє важливу роль у житті суспільства. Це зумовлюється, перш за все, особливою роллю філософії у системі знань. Вона, з одного боку, черпає матеріал для своїх гранично широких узагальнень із природничих і суспільних наук, з людської практики. Це не просто сукупність знань, оскільки філософські узагальнення завжди пов'язані з основним питанням філософії і з проблемою сутності розвитку. З другого боку, філософія є загальнотеоретичною і загальнометодологічною основою наук, озброює їх знаннями принципів, законів, категорій науково-творчого мислення, дає їм найголовніші пізнавальні орієнтири. Тому для того, щоб юрист, правознавець був на висоті вимог сьогодення, йому необхідно володіти глибокими філософськими знаннями.

Питання про функції філософії в навчальній і науково-дослідній літературі висвітлюється по-різному. Це пояснюється тим, що різноманітні соціальні суб'єкти по-різному осмислюють її значення в їхньому житті, а також тим, що об'єктивно її значення багатогранно, вона виконує велику кількість різноманітних призначень. Проте, для того, щоб уявити значення філософії в життєдіяльності суспільства й особистості як певної цілості, необхідно не перераховувати всі її функції, що проявилися, а згрупувати їх так, щоб виділити найбільш важливі з них, а також визначити логічну послідовність їхнього освітлення. Таке виділення головних функцій дозволяє потім виділити і розкрити специфіку всіх інших, похідних від них функцій.

У межах цілісної структури філософії основні функції філософії взаємопов'язані і взаємно детермінують одна одну. **Основними функціями філософії є: методологічна, ідеологічна, гносеологічна, світоглядна, практично-діяльна.** У системі філософського знання всі без винятку функції філософії перетинаються, тобто жодна частина філософського знання, яка реалізує кожну із функцій філософії, не може ефективно розвиватись без ефективного розвитку інших. Так, гносеологічні висновки щодо можливості або неможливості пізнання істини зумовлюють різні і навіть протилежні світоглядні, онтологічні, праксеологічні, методологічні й аксіологічні висновки.

Можна порушити питання, чому саме така пропонується послідовність розгляду цих функцій. Адже частіше усього на перше місце висувається світоглядна функція. Виокремлення методологічної функції як визначальної зумовлене тим, що філософія посідає особливе місце в процесі духовно-практичного освоєння світу, усвідомлення буття в структурі суспільної свідомості. Кожна із форм суспільної свідомості, виступаючи як усвідомлення залежності життєдіяльності людини від певної сфери реальності, являє собою відображення саме цієї конкретної сторони суспільного буття. Філософія ж, розглядаючи в самій узагальненій формі відношення людини до світу і до самої себе, розглядає не окремі сфери буття людини як такі, а їхній взаємозв'язок через призму розкриття природи і сутності світу, природи і сутності людини і їхнього взаємозв'язку. Тому основні положення філософії є загальнозначущими, мають методологічне значення для кожної із форм суспільної свідомості в процесі усвідомлення свого специфічного предмета, для усвідомлення людиною свого відношення до всіх сфер дійсності і до самої себе.

На думку сучасних науковців, загальною для філософії є функція загальнометодологічна, яка полягає в тому, що її основоположні принципи, закони, понятійний апарат можуть бути використані в будь-яких сферах наук пізнання як загальні методи дослідження тих чи інших явищ.

Під методологією варто розуміти систему вихідних, основних принципів, що визначають засіб підходу до аналізу й оцінки явищ, характер відношення до них, характер і спрямованість пізнавальної і практичної діяльності.

Таким чином, методологічна функція філософії не зводиться лише до методології пізнання, а охоплює й весь рівень методології людської діяльності. Ця функція підкреслює, що філософія повинна обґрунтовувати вихідні, основоположні принципи, застосування яких визначає загальну спрямованість осмислення дійсності, направленість пізнавальної і практичної діяльності. Ця функція передбачає, що відношення людини до світу повинно виходити з усвідомлення нею сутності світу й людини, найзагальніших основ буття, усвідомлення людиною свого місця у світі і відношення до нього, усвідомлення загальної структури наукової картини світу.

Важливою функцією філософії є **ідеологічна**. Про неї варто пам'ятати особливо в сучасних умовах, коли спостерігається негативне відношення до ідеології як феномену політичного управління. Ідеологічна функція уточнює, що філософські вчення і напрями виражають не тільки «чисте прагнення до абсолютної істини», а й інтереси та позиції певних суспільних сил, спільнот (держав, націй, класів тощо). Тому, переважна більшість філософських шкіл із позицій певного класу формують світогляд і впливають на суспільну діяльність із певних соціальних (класових, національних, групових тощо) інтересів.

Гносеологічна функція філософії полягає в тому, що вона, орієнтуючи пізнавальне відношення людини на розкриття природи й сутності світу, природи та сутності самої людини, загальної структури світу, зв'язків і законів його розвитку, з одного боку, збагачує людей знанням про світ, про людину, а

з іншого – впливає на кожну з форм суспільної свідомості, детермінуючи необхідність для кожної з них у відношенні «людина – світ», а також визначає загальну логіку пізнавального відношення людини до дійсності: «Завдяки теорії філософського пізнання розкриваються закономірності природних та суспільних явищ, досліджуються форми просування людського мислення до істини, шляхи і засоби її досягнення, узагальнюються результати інших наук».

Світоглядна функція філософії полягає в тому, що вона, збагачуючи людей знаннями про найзагальніші підстави світу і людини, про її місце у світі й можливості пізнання і освоєння світу, впливає на формування життєвих принципів, на усвідомлення соціальними суб'єктами цілей і сенсу життя, а також орієнтації та мотивації в суспільному процесі.

Практично-діяльна функція філософії полягає в тому, що вона перетворюється в знаряддя активного, перетворювального впливу на навколишній світ і на самого людину. Вона відіграє важливу роль у визначенні цілі життєдіяльності, досягнення найважливіших умов існування, функціонування і розвитку людини.

Виховна функція філософії: показує, що оволодіння філософськими знаннями, філософським мисленням сприяє формуванню в людини потреб і прагнень до розуміння світу й самої себе, свідомого визначення свого місця у світі, своїх найвищих цінностей, ідеалів, життєвих орієнтацій і цілей, сенсу життя.

На особливу увагу заслуговує проблема формування такого групового світогляду, як професійний, зокрема правника. Отже, на становлення світогляду юриста впливають:

- *соціально-політичні чинники*, оскільки юристи завжди знаходяться в полі інтересів державної влади і їх діяльність має політичне забарвлення;

- *соціально-правові чинники*, пов'язані з тим, що юристи відображають принципи діючого права, якість законодавчих, урядових і відомчих актів. До соціально-правових факторів належать стан правосвідомості населення, працівників державних і недержавних установ, з якими працівники працюють, юридичні гарантії законних і ефективних способів дії співробітників, їхня юридична захищеність перед необ'єктивною оцінкою їхніх дій, а також правовий статус юристів, їхня озброєність юридичними повноваженнями;

- *соціально-психологічні фактори* – конфліктність роботи, постійні контакти зі аморальними елементами, неофіційні корпоративні настрої (цілі, норми, цінності соціальної групи), задоволення або незадоволення роботою, престижність професії;

- суттєво вплив на формування світогляду юристів здійснюють *культурно-етнічні фактори*, які містять у собі і загальний рівень культурного розвитку, і елементи «батьківської» культури.

Звісно, правові знання співробітників поліції мають специфічне змістовне забарвлення. Такі знання характеризуються усвідомленням та активним застосуванням на практиці норм чинного законодавства, яке належить до компетенції поліції. Співробітник з огляду на виконання своєї професійної ролі повинен постійно демонструвати власні правові знання, оскільки рівень

його професійної свідомості безпосередньо залежить від обсягу і засвоєння нормативних документів. Проте крім суто «корпоративних» знань, працівник поліції повинен володіти знаннями про право як явище соціокультурного характеру, повинен бути поінформований про суть правових явищ, закономірності їх функціонування та ін. Працівники поліції здобувають правові знання в системі організованого правового навчання (пасивне сприйняття знань) та в міру необхідності для ефективного виконання професійних обов'язків (активне засвоєння вимог чинного законодавства шляхом самостійного вивчення документів, а також під час занять зі службової та спеціальної підготовки).

Аксіологічна функція вказує на місце цінностей у житті, на структуру ціннісного світу, тобто на зв'язок різних цінностей між собою, зв'язок із соціальними й культурними факторами та структурою особистості. Вона досліджує моральне й естетичне ставлення людини до дійсності. Крім того, аксіологічною дисципліною вважають і філософію права, яка вивчає такі цінності, як справедливість, легітимність тощо.

Натомість **інтегративна функція** показує, що філософія забезпечує узагальнення висновків часткових (спеціальних, «конкретних») наук, пов'язуючи їх із постановкою і розв'язанням визначальних світоглядних проблем. Таким чином, філософія сприяє створенню цілісної системи наукового знання, елементи якої (окремі науки, галузі, розділи) між собою не пов'язані. При цьому філософія не підміняє конкретні науки, не претендує на розв'язання «своїми методами» їх проблем.

Отже, **філософія** – особлива форма теоретичного знання про світ як цілісність, про найзагальніші підстави світу й можливості їх досягнення людським розумом, які відтворюються в найбільш загальних поняттях (категоріях). Вона спрямована на вироблення системи знань, що виражають ставлення людини до природної та соціальної дійсності, і тим самим слугують її світоглядно-методологічними орієнтирами, програмуючи поведінку в суспільстві.

Особливістю філософії є її *історичність*. Історичність притаманна самій філософії, адже без цієї історії важко зрозуміти, що є філософія взагалі. Історія філософії є постійним визначенням самої себе, яке ніколи не може завершитися. Завдяки своїй історичності філософія демонструє свою здатність до регенерації.

Історія філософії нагадує собою рамкову структуру художнього твору, схожу на «Декамерон» Бокаччо, – усі філософські системи представляють невеликі «новели», які об'єднуються між собою спільною темою пошуків (прагненням віднайти за явищами предметності гуманістичні принципи) та використанням «спільної мови понять». Але основна відмінність «рамковості» історії філософії від роману полягає в тому, що вона не має епілогу. Така відкритість вічності зумовлена «вічністю» існування суперечки людей про остаточні істини, пошуки яких людство постійно здійснює, адже наперед визначені цілі можуть означати лише вирішення технічних та адміністративних проблем.

Історія філософії є передусім філософією думки, яка конструює сама свою тематику в істинно історичних термінах. Розгортання філософської думки в часі може бути представлене в історико-графічному або в світоглядному плані. Якщо перший варіант передбачає зображення філософії у вигляді історії ідей або думок великих людей, то другий шлях є історією світогляду, що дозволяє нам, перефразовуючи М. Гайдеггера, назвати філософію «світоглядною проповіддю». Філософію та історію філософії не можна відділити від культури, внаслідок чого філософія перебуває в безперервному пошуку цінностей, здатних конструювати той чи інший ідеал суспільного життя та ідеал людини як такої.

Історія філософії як світогляд, історія ідей, як феномен культури і науки, є зовнішньою історією філософії, тоді як внутрішня історія є завершення філософської думки самою собою і тим самим визначає свою історію. Тому філософія є історією висловлювань людської думки про дійсність, яка включає в себе здатність людини бути уважним до всього сущого, і до того, що відбувається.

Філософський процес характеризується кількома основними етапами свого розвитку: давня філософія (VII ст. до н. е. – V ст.), яка репрезентують давньоіндійська філософія (веданта, міманса, вайшешика, санх'я, йога тощо), давньокитайська (Лао-цзи, Кун-цзи, Мен-цзи та ін.), давньогрецька (Піфагор, Сократ, Платон, Арістотель та ін.). Середньовічна філософія (VI ст. – XV ст.). На її теренах працювали такі видатні мислителі, як А. Аврелій (Блаженний), Ф. Аквінський, Абу Алі Ібн-Сіна та ін. Філософія Нового часу (XVI ст. – перша половина XIX ст.). У ній виокремлюють: добу Відродження (М. Кузанський, М. Коперник, Дж. Пікко делла Мірандола, Дж. Бруно); Просвітництво і бароко (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Р. Декарт, Б. Спіноза, Г.-В. Лейбніц та ін.); німецьку класичну філософію (І. Кант, Й. Фіхте, Ф.-В.-Й. Шеллінг, Г. В. Ф. Гегель); сучасна філософія (друга половина XIX – XX ст.). Її репрезентують такі філософські течії: позитивізм (неопозитивізм, постпозитивізм – О. Конт, Г. Спенсер, Е. Мах, Р. Авенаріус, К. Поппер, М. Шлік, Р. Карнап та ін.); екзистенціалізм (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, Г. Марсель, А. Камю та ін.); філософія життя (З. Фрейд, Ф. Ніцше, А. Бергсон та ін.); філософія науки (Т. Кун, І. Лакатос, П. Фейєрабенд та ін.); філософська антропологія (М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен); неотомізм (Ж. Марітен, Е. Жільсон, Ю. Бохенський та ін.); феноменологія (Е. Гуссерль, Ф. Брентано, П. Рікер та ін.); герменевтика (Ф. Шлегель, Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей та ін.); структуралізм (К. Леві-Строс, М.-П. Фуко); прагматизм (Ч. Пірс, В. Дžeme, Дж. Дьюї).

Доцільно виокремити певні рівні організації філософських знань за ступенем їх узагальненості й спорідненості, що конкретизують особливості розвитку філософського процесу:

– **філософське вчення** – завершена система поглядів певного мислителя. Філософські вчення, як правило, являють собою послідовне розгортання філософської ідеї або низки філософських ідей, здійснюване певним мислителем. Ґрунтуючись на творчій особистості філософа, різні, навіть

суперечливі ідеї утворюють тут смислову єдність. Прикладом такої суперечливої єдності можна вважати, скажімо, вчення І. Канта;

– **філософська школа** – сукупність учень, об'єднаних загальними ідейними основами, що зумовлює спадкоємність, пряму передачу ідей від одних філософів до інших. Добре досліджена філософія античного світу легко членується на окремі філософські школи: іонійська школа, піфагорійська школа, ціла низка сократичних шкіл (кінічна, мегарська, школа кіренаїків), зрештою школи Платона й Арістотеля та ще чимало інших;

– **філософська течія** – сукупність учень, об'єднаних спільними, хоча часом модифікованими, ідейними принципами, які належать як до однієї, так і до різних шкіл. На відміну від філософської школи, де ідейна єдність забезпечується спільністю ідейного джерела, наступністю в порушенні й розробці філософських проблем, загальним баченням способів їх розв'язання, – на відміну від цього в межах філософської течії стверджується спільність деяких вихідних комплексів ідей і способів їх розгортання у філософському знанні. Такими є, наприклад, позитивізм, екзистенціалізм, неокантіанство, неотомізм, прагматизм тощо;

– **філософський напрям** – сукупність течій, що мають у своїй основі спільні ідеї. Найзагальнішою формою буття філософії є філософський напрям. Це певна смислова єдність у філософії, яка забезпечується спільністю деяких небагатьох принципів світорозуміння. Загальновідомі такі напрями у філософії, як матеріалізм та ідеалізм. Перший у різний спосіб стверджує й розвиває принцип первинності матеріальності світу, вторинності духу, а другий – принцип субстанційності духу, його визначальної ролі щодо світу й усієї людської реальності. До філософських напрямів належать також реалізм і номіналізм, раціоналізм та ірраціоналізм, сцієнтизм і антисцієнтизм.

Отже, філософія відіграє важливу роль у духовній культурі людства. Вона виникає водночас із появою особи, яка покладається на розум у спілкуванні зі світом. А розум за своєю природою націлений на пізнання першооснов у світі, культурі, самому пізнанні. Філософія – закономірний продукт духовного процесу людського розуму, вища форма його вияву.

Філософія як теоретичний світогляд поряд із наукою, мистецтвом, мораллю, правом – одне з видатних надбань людської цивілізації та культури. Вона – не тільки візитна картка цивілізації і культури, а й їхня основа та животворний фермент. Але історично так склалось, що саме філософія була тією колискою, з якої вирости і наука, і мистецтво, і мораль, і право і набули статусу самоусвідомлюючих особливих проявів людського духу та практики життєдіяльності людини та суспільства. Філософські ідеї, школи, напрями подібно до людей, які їх створили, не мають буття поза часом та простором. На них лежить відбиток певної епохи, країни. Це аксіома. Але в ній виражена тільки частина істини щодо походження та творців філософських ідей, шкіл і напрямів. Якби ця аксіома виражала всю істину, то філософські ідеї та школи народжувались і гинули б у часових та просторових межах окремих епох і країн. Але цього не відбувається. Ідеї, проблеми, думки зберігаються

століттями і навіть тисячоліттями і не знають просторових та часових обмежень.

Лекція 5. Діалектика як інструмент пізнання. Закони і категорії діалектики. Психоаналіз в основі конструювання соціальної реальності

Багато у філософії належить, або належатиме, тільки історії. Серед багатьох причин філософської неперервності й універсальності не малу роль відіграють внутрішня логіка розвитку філософських знань та національні традиції у формі постановки філософських проблем, підходів до їхнього вирішення. В історії філософії склалися і у певних модифікаціях перманентно повторюються так звані вічні проблеми. Що таке людина? Що таке природа, або ширше – Всесвіт? Який між ними зв'язок, залежність? Чи може людина пізнати себе, природу, суспільство? Які форми, методи, засоби пізнання? В чому відмінність явищ і сутності матеріального і духовного, ідеального світу? Який з цих двох світів є основою для виникнення й існування другого світу? Чи вони незалежні один від одного? Що таке свобода? Чи є підстави для того, щоб людина і суспільство могли сподіватися на здобуття свободи? Що таке людські цінності Істина, Добро, Мудрість, Гармонія? Що таке життя та смерть, яке їхнє ціннісне значення для окремої людини і суспільства? Ми навели далеко не повний перелік «вічних» філософських проблем. Але розвиток суспільства і пізнання висуває й нові філософські проблеми: про співвідношення статичних і динамічних закономірностей у науковому пізнанні, можливостей «штучного інтелекту» тощо.

Звичайно, «вічні» філософські проблеми під впливом нових знань і нових духовно-культурних та соціальних умов вирішуються по-новому. «Досвід понад двох із половиною тисяч років історії філософської думки, як і досвід розвитку філософії в XX–XXI ст., переконує в тому, що в філософії визначився ряд постійних, «інваріантних» функцій, які дають ключ до розуміння основних вимірів філософського пізнання, або ширше, – до досягнення природи, суспільства й людини. Саме знання цих функцій і вимірів дає змогу розкрити механізм виникнення і розв'язання філософських проблем.

Духовна історія людства засвідчує, що видатні філософи, творячи свої вчення, доктрини, водночас творили й універсальні світоглядні системи, котрі мали велику теоретичну і життєво-практичну значущість для людства. Смысловиттєві питання: «Що означає «бути», «існувати»?», «Для чого жити?», «Як жити?» та інші філософія не просто формулювала, ставила абстрактно, але завжди намагалася перевести їх у площину конкретного практичного вирішення, знаходження оптимальних варіантів для реалізації особистістю своїх духовних і матеріальних потреб, для раціональної побудови суспільних відносин, правових, політичних дій індивіда та його постійного духовного вдосконалення, «самобудівництва».

Таким чином, широкі світоглядні проблеми і водночас проблеми практичних дій, життя людини у світі завжди складали зміст головних філософських пошуків. Відповідно до особливостей тієї чи іншої історичної

епохи, культури народів, їх цивілізаційних, національних надбань, філософія пропонувала людству величезну кількість варіантів вирішення цих важливих проблем. Серед них були більш або менш ефективні, просто надумані, спекулятивні, далекі від життя, однак філософія за будь-яких обставин завжди була у пошуку і засвідчувала наміри допомогти людству дати відповіді на всі питання, які історія ставила і ставить перед ним.

Справді, філософія інколи є позірним (уявним, примарним) відходом від дійсності, адже завдяки цьому вдається краще зрозуміти дійсність. Для філософії світ завжди є проблемою. Вона постійно перебуває в пошуках істини, націлена на пізнання невідомого, просякнута пафосом пізнання. Зрештою, світ як невідоме, як проблема постав лише перед філософією. Для незрілого мислення проблем не існувало. Виникнення філософії засвідчило зрілість духу, його мужність не тільки порушувати проблеми, а й утримувати їх протягом певного часу нерозв'язаними. На цій підставі можна стверджувати, що однією з особливостей філософського знання є його спрямованість на подолання проблем, усвідомлення незавершеності процесу пізнання.

Істинна, життєва філософія виникає з практично-діяльного, пізнавального і перетворюючого ставлення людини до світу, з потреби дати в раціональній, теоретичній формі відповіді на питання, поставлені самим життям. Ця потреба має історичний характер, тобто вона розвивається під впливом змін у суспільному виробництві, ускладнення людських відносин, що породжують, відкривають нові сторони відношення «людина – світ».

Філософія становить особливу форму суспільної свідомості, що, маючи своїм об'єктом відношення «людина – світ», з одного боку, піднімається до усвідомлення граничних, загальних основ буття людини й світу, а з іншого – виробляє передумови, засвоєння яких допомагає людині сформулювати загальні орієнтири своєї життєдіяльності, піднятися до усвідомлення цілей і сенсу життя.

Цінність філософії – у пробудженні творчого, конструктивного осмислення людиною себе, світу, суспільної практики та витоків суспільного просування в майбутнє.

У праці Альберта Швейцера «Культура і етика» йдеться про те, що **для людини важливо, щоб її світогляд був: а) мислячим, б) оптимістичним, в) етичним.**

Певною мірою ці слова можна сприймати як сучасну світоглядну настанову.

Філософія як духовно-практичний феномен освоєння людиною світу постає єдністю мудрого відношення до життя та теоретичного вчення. Світоглядний і гуманістичний потенціал філософії визначається тим, що проблематика філософії окреслюється колом проблем відношення «людина – світ».

Світ – філософська категорія, яка відображає все, що оточує людину (природні речі і явища, соціальну дійсність), а також духовний стан самої людини (почуття, емоції, знання, переконання, мрії, ідеали, вірування тощо).

Розрізняють об'єктивний і суб'єктивний, матеріальний і духовний світ. Відношення людини до світу слугує серцевиною світогляду.

Світогляд – історично-конкретна форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює оточуючу дійсність як світ свого буття, а також сприймає, оцінює, осмислює світ, своє відношення до світу (основне питання кожного світогляду), визначає своє місце в ньому, своє призначення. Світогляд – це синтез знань, переконань, почуттів, емоцій, переживань, волі (готовності до певних дій), цілей, мрій, надій, вірувань, ілюзій, сподівань, ідеалів тощо, які формуються в процесі життєдіяльності людини під безпосереднім впливом її матеріальних і духовних умов життя. Світогляд відображає духовно-практичний спосіб освоєння людиною світу. Рационально-теоретичною формою світогляду є філософія.

Філософія – особлива форма теоретичного знання про світ як цілісність, про найзагальніші підстави світу та можливості їх осягнення людським розумом, які відтворюються в найбільш загальних поняттях (категоріях). Вона спрямована на вироблення системи знань, що виражають ставлення людини до природної та соціальної дійсності, і тим самим виступають її світоглядно-методологічними орієнтирами та програмують поведінку в суспільстві.

Сутнісними **ознаками філософії** є раціональність, прагнення до побудови універсальних теорій, пошук дефініцій та найзагальніших узагальнень, рефлексивність (знання про саме знання), критичність, вічний пошук істини та сенсу буття. Тобто, філософія не маючи єдиної форми є світоглядним, універсальним, плюралістичним знанням, що відображає прагнення людини до самопізнання та осмислення найзагальніших підстав світу.

Предметом філософії є найзагальніші реальності – світ, людина, мислення, культура, Бог, які вона осмислює за допомогою категорій. Головними проблемами, над якими розмірковують філософи, є проблеми буття (онтологія), людського існування (антропологія), пізнання (гносеологія), свідомості (феноменологія), цінностей (аксіологія), культурного розвитку (філософія культури), історії (історіософія), суспільства (соціальна філософія), моралі (етика), науки (філософія науки), методи (філософська методологія) та ін. Окрім цього, філософія як універсальне знання дотичне до прикладного знання, з яким теж утворює нові галузі. Так формуються філософія права, філософія політики, філософія фізики.

Таким чином, визначаючи предмет філософії як відношення людини до світу, яке формує систему моральних цінностей і здійснює духовний аналіз людської діяльності. Важливо пам'ятати механізми звуження або ж розширення предмета філософії у відповідності із запитамі історичного розвитку людства.

Філософія як теоретичний світогляд, поряд з наукою, мистецтвом, мораллю, правом, – одне з найважливіших надбань духовної культури, «мати всіх наук і одна із форм суспільної свідомості». У процесі її історичного становлення виникли й існують так звані «вічні проблеми».

У філософії відображається не лише минуле й сьогодення. Вона також конструює майбутнє, формуючи принципово нові світоглядні ідеали. У галузі науки і практики вона здійснює інтеграцію різних форм людського досвіду. У час, коли інтереси людства вимагають планетарного підходу до розв'язання світових проблем, філософія інтегрує всі доленосні завдання і цінності людської культури. Це можливо лише на основі універсального мислення, на яке спроможна тільки філософія. Ось чому без філософії не обійтись людині, а особливо юристу, який творить і відповідає за майбутнє нашої держави і планети загалом.

Філософія – це особлива форма суспільної свідомості, яка осмислює відношення «людина – світ» під кутом зору природи і сутності світу, природи і сутності людини, її місця у світі, відношення до нього, можливостей його пізнання і перетворення, загальної структури світу (як світ влаштований: він – ціле чи сукупність непов'язаних між собою предметів, явищ, процесів, які в ньому існують зв'язки) і стану, у якому він перебуває (в стані спокою чи руху, розвитку, що є джерелом руху і розвитку). З цієї погляду філософія є особливою формою суспільної свідомості, яка, маючи своїм об'єктом відношення «людина – світ», піднімається, з одного боку, до усвідомлення граничних, всезагальних основ буття людини і світу, а з іншого – створює духовні передумови, засвоєння яких допомагає людині виробити загальну мотивацію своєї життєдіяльності, піднятися до усвідомлення цілей і сенсу життя.

Лекція 6. Персоналізм як напрям сучасної психології. Прагматизм як напрям психологічних досліджень. Екзистенційна та гуманістична філософія. Діяльнісний підхід у філософії психології

Персоналізм визначають як психологічну школу, що виникла під впливом Дитьтеевої "розуміючої" психології, Віндельбандового вчення про ідеографічні науки та Брентсторової теорії інтенціональності. Персоналістична теорія Е. Шпрангера скомбінувала три названих елементи, підкреслюючи необхідність зрозуміти унікальність та цілеспрямованість образів поведінки (патернів) кожного людського ества. Ці окремі патерни є типи особистості, які слід виявити й описати.

Вільям Штерн розвинув персоналістичну теорію, що визначає особистість як єдність багатоманітностей. Особистість, таким чином, складається з рис, які можуть бути по-різному організовані, що робить кожен особистість унікальною.

Штерн визначає особистість таким чином: вона є живе ціле, індивідуальність, унікальність, що намагається досягнути мети, вона самодостатня і разом з тим відкрита світові, що оточує її. Особистість здатна мати досвід, що є її сутнісною характеристикою.

За винятком критерію "досвід", який з певною метою розміщений в кінці, специфікація особистості у цьому визначенні є психофізичне нейтральною. В тотальності особистості тісно сплетені як фізичний, так і психічний аспекти. Цілеспрямована активність постає у дихальних та фізичних вправах частин тіла

так само, як і в мисленні, потягах тощо. Незалежність як включеність в оточення може бути застосована як до тілесних функцій, так і до феноменів свідомості.

Атрибут "здатність мати досвід (переживання)" відрізняється від усіх інших тим, що він є не примусовим. Кожна особистість повинна всюди й завжди повністю володіти життям, мати індивідуально спрямовану активність, не залежну від світу та водночас відкрити йому, але не завжди свідому. Навіть тоді, коли не відбувається експериментування, особистість існує, в той час як втрата того чи іншого атрибуту могла би призвести до припинення існування.

Існує наука про людську особистість, яка вивчає останню в її тотальності та психофізичній нейтральності; ця наука персоналістична. Вона виробляє загальні гіпотези всьому спеціалізованому науковому вивченню предмета - біології, фізіології, патології, психології особистості. Психологія є наука про особистість як таку, що має досвід (переживання), або здатна мати досвід (переживання). Вона вивчає цей особистісний атрибут з точки зору умов його появи, його природу, спосіб функціонування, його значення для особистісного життя, Ідо розглядається як ціле.

Тільки те, що живе, може мати досвід (переживання). "Життя" є єдність буття і діяння у тотальній відкритості перед оточенням. Буття, що живе, має такий характер, що його тотальна природа постійно існує як актуалізована опосередковано через його активність. В той же час буття залишається цілим і цілісним у його співвідношеннях з оточенням. Це "триваюче життя" є основним принципом, від якого вже будуються всі похідні принципи та розмірковування про особистість. Життя містить у собі фундамент, який утримує весь досвід та в який входить весь досвід. Життя - це завершеність, в той час як досвід є фрагментарним і зрозумілим лише у термінах життя.

Питання постає так: чому термін "переживання" і термін "свідомість", що недавно встановився, переважають у визначенні розуму? Термін "свідомість" першо-початково мав цілковито інтелектуалістичне значення. Він позначав умову, за якої індивід є тим, хто знає (факти або самого себе). Пізніше це слово використовувалося дедалі ширше. Воно стало предметом серйозної розробки сучасного уявлення про розум; відтак розум почали тлумачити в термінах його більш пізньої та витонченої характеристики - "знання". Індивід як такий, хто володіє знаннями, найбільш віддалений від континуального та автономного життєвого функціонування.

Теза персоналістики, що "переживання розвивається із життя і входить у життя", змінює, "перевертає" цей підхід. Первинна річ реально розуміється як первинна, тобто така, що виходить з кореня життя. Але тут виникає фундаментальне питання. Що ми розуміємо під "життям" по відношенню до людської "особистості" (якщо це не те життя, яке є предметом біології)? В людському бутті життя постає у трьох модальностях, і йдучи від однієї до іншої, особистісний світ, для якого життя також є відкритим, приймає різноманітні аспекти.

Перша модальність була вже згадана як біологічна у вузькому сенсі. Людське життя підтримується в загальному вегетативним і тваринним життям тих функцій, які природно узгоджують індивіда з його оточенням. Само-

підтримка та самоуправління, ріст і дозрівання, відтворення, адаптація, пам'ять є такими життєвими функціями. Світ постає у відношенні до цих функцій як розширена сфера життя, як стимул або необроблений матеріал, як притулок або загроза; він утворює життєвий світ або біосферу особистості.

Переступивши через другу модальність, слід назвати третю модальність, яка контрастує з першою, оскільки має справу з суто людською сферою життя особистості. Кожна риса цієї модальності відсутня у тварин і рослин. У цій сфері кожне людське буття утворює субстрат цінностей і в той же час унікальний, значущий центр світу, який також складається з незалежного субстрату цінностей, що стосуються інших індивідів, суспільств, культурних, історичних, релігійних фактів та ідеалів.

Мета людського життя включає утвердження індивіда в його бутті та діянні - як у внутрішньому значенні, так і в об'єктивному значенні світу; ця мета реалізується як особистість шляхом поєднання світу об'єктивних цінностей з його власною субстанцією. Це поєднання, або інкорпорацію, персоналістична теорія називає інтроцепцією; вона позначає активність, яка дає напрямок та форму всьому людському життю. Унітарний та значущий патерн життя, який робить спробу встановити інтроцепцію, називається особистістю. Поняття "особа" (person) у поданому вище сенсі може бути застосоване до будь-якого тваринного індивіда, в той час як "особистість" (personality) є суто людською категорією.

Поняття інтроцепції є психофізичне нейтральним, воно покриває, по можливості, цілі життєвих функцій, а не тільки спосіб переживання. Це також дійсно для всіх специфічних форм інтроцепції: любові, розуміння, творчості, посвяти та ін.

Досвід як розщеплення. Особистість є тотальністю, тобто єдність багатоманітного. Це слід розуміти буквально. Багатоманітність, включена в особистість як гегемон елементів, подій, фаз, шарів, є інтегралом. Цей інтеграл є співзвучністю багатоманітності з особистісним цілим і особистості зі світом, який робить людське життя можливим.

Але ця співзвучність не є тільки безконечно довічною гармонією. Чим повніше життєва тотальність розділена і чим різноманітніший інтеграл до неї, тим менш самоочевидним є його життя. Коли модальність життєвості перебільшена, а модальність повної інтроцепції не досягнута, виникають напруга й дисонанс у житті, які протистоять безпосередньому взаємопроникненню з тотальністю: настає життєвий розлад. Але оскільки ці розколювання на шари афектують тотальність, яка не може бути покинута, вони стають життєвими функціями, приймаючи спеціальну форму переживання.

Переживання є життям під розщепленням і напруженістю: це можна стверджувати з наведеного вище. Розщеплення на шари та напруженість ніколи не перебувають у спокої, - це динамічні процеси. Ось чому дисонанси постійно існують, збільшуючись чи зменшуючись. Весь досвід послідовно спрямовується, щоб стати або випуклим, рельєфним щодо тотальності, або зануреним, утіленим в неї. Більш точно, у будь-якому досвіді обидві тенденції

завжди одночасно присутні, оскільки повне розшарування порушило б єдність особистості, а повне втілення порушило б напруженість та переживання. Різні пропорції випуклостей та втілення дають процес та зміст кожному переживанню, зумовлюють його особливий характер.

Те, що переживання має шари, постає передусім у факті, що воно має об'єкти. Життя, з позиції принципу індивідуальності, є абсолютним і безумовним, але його переживання є переживанням чогось. Переживання є транзитивним; воно передає комусь і прагне чогось, що не є саме по собі переживанням.

Що ж це таке "дещо", котре переживається? Тут ми маємо нове проникнення між зовнішнім світом і самою особистістю. Тобто в той час, як ці два компоненти перебувають єдиним способом у безпосередній життєвій модальності та в найвищій тотальності інтроекції, в переживанні вони належать життю на відстані один від одного.

Індивідуальність переживає зовнішній світ: зовнішні об'єкти, цінності, закони, які є потенційними чи дійсними, минуле, теперішнє, майбутнє, позачасовість вона до того ж переживає себе: власні потяги, цінності, диспозиції, нерозчленовані тенденції, попередні положення буття, майбутні можливості. Шкала об'єктивованих переживань спрямовується від перших тактильних вражень через перцепцію, ідеї, думки до завершеного світобачення. Шкала суб'єктивованих переживань, з іншого боку, спрямовується від дитячих невиразних відчуттів живого буття до завершеності дорослого з усвідомленням себе і власної значущості.

Досвід як відтворення, втілення. Між переживанням та його об'єктом завжди існує певна, віддаленість, відмінність. Проте через це між ними встановлюється позитивний зв'язок, оскільки кожне переживання вказує на існування (у зовнішньому світі або в якійсь особі) когось, чогось тощо. Це позитивне ставлення навіяне термінами відображення, відтворення. Наприклад, минулі події з'являються у згадках, коли особиста слабкість суб'єкта пов'язувалась ним самим з почуттям підлеглості. У цьому переживанні суб'єкт постає вдруге, але як відображення, яке є схожим і несхожим, близьким і віддаленим. Це не є чимось безтілесним та позаречовим, це - достеменно явище.

Як таке, що вимірюється своїми об'єктами, переживання постає недосконалим і невідповідним; воно ще має справу з відтворенням зовнішнім та рефлексією. Цей факт викликає питання: у чому ж сенс для персони такої двоїстої природи переживання?

Переживання є фрагментарним. Сума всіх життєвих процесів та переживань не перетворюється на переживання, і в тому немає необхідності. Лише ті часткові події в житті, що мають напруженість, переживаються внутрішньо.

Індивід відображений у власному переживанні в тій мірі, в якій він перебуває у стані боріння, коли внутрішнє протистояння й гальмування переривають рівний потік життя. А світ відображений в переживанні у тій мірі, в якій він відхиляється від індивіда та його курсу життя як дещо незрозуміле, чуже і навіть вороже.

Питання до іспиту з дисципліни «Філософія»

1. Поняття про філософію. Предмет і структура філософії.
2. Онтологія. Теорія пізнання. Логіка. Етика. Естетика.
3. Основний метод філософського пізнання.
4. Основне питання філософії. Матеріалізм. Ідеалізм.
5. Філософські учення Стародавньої Індії.
6. Філософські учення Стародавнього Китаю.
7. Філософські учення Стародавньої Греції.
8. Середньовічна арабська філософія.
9. Середньовічна християнська філософія.
10. Матеріалізм нового часу.
11. Французький матеріалізм.
12. Німецька класична філософія.
13. Виникнення і розвиток марксистської філософії. Розробка положень марксистської філософії.
14. Вульгарний матеріалізм.
15. Неокантіанство.
16. Інтуїтизм.
17. Позитивізм.
18. Неогегельянство.
19. Прагматизм.
20. Філософія життя.
21. Феноменологія.
22. Неореалізм. Критичний реалізм.
23. Неопозитивізм. Логічний емпіризм. Логічний прагматизм. Лінгвістична філософія.
24. Персоналізм.
25. Екзистенціалізм.
26. Неотомізм.
27. Філософська антропологія.
28. Філософська герменевтика.
29. Структуралізм.
30. Франкфуртська школа.
31. Критичний раціоналізм.
32. Психологічні переконання в Стародавній Греції.
33. Інтерпретація психології Аристотеля в томізмі, неотомізмі, у Ф.Брентано.
34. Елементи психології у філософії 17 століття.
35. Передумови для виділення психології в самостійну науку.
36. Розвиток власного научно-категорійного апарату психології.
37. Психоаналіз.
38. Неофрейдізм.
39. Біхевіорізм.
40. Необіхевіорізм.
41. Топологічна психологія.
42. Генетична епістемологія.
43. Позитивізм.
44. Перетворення методологічних начал психології в СРСР.
45. Затвердження марксистської методології в радянській психології.
46. Психічна реальність як предмет психології.
47. Поняття про філософію науки.
48. Етапи розвитку філософії науки.
49. Концепція логічного позитивізму.

50. Опис розвитку наукового знання.
51. Проблеми сучасної філософії науки.
52. Поняття про пізнання.
53. Поняття про метод.
54. Методологія.
55. Моделювання.
56. Поняття про діалектику.
57. Діалектичний матеріалізм.
58. Основні закони матеріалістичної діалектики.
59. Поняття про категорію. Категорії діалектики.
60. Асоціанізм.
61. Гештальтпсихологія.
62. Глибинна психологія.
63. Психоаналіз.
64. Теорія Мелані Кляйн.
65. Его-психологія.
66. Теорія об'єктних відносин.
67. Селф-психологія.
68. Аналітична психологія.
69. Архетипічна психологія.
70. Юнгіанська символдрама (кататимно-імагінативна терапія).
71. Філософські основи арт-терапія.
72. Процесуально орієнтована психологія.
73. Пісочна терапія: філософські засади виникнення методу
74. Соціоніка.
75. Гуманістична психологія.
76. Трансперсональна психологія.
77. Екзистенціальна психологія (екзистенціальний аналіз Л.Бінсвангера, М. Боса, В.Франкла, А.Ленгле, екзистенціальне консультування Дж.Б'юдженталя, І.Ялома).
78. Інтегральна психологія.
79. Методологічна суть категорії підходу в науковому дослідженні.
80. Методологічні підходи до вивчення психічного.
81. Діяльнісний підхід.
82. Неодіяльнісний історико-еволюційний підхід.
83. Системний підхід.
84. Знаковий, мовний підхід.
85. Вчинковий підхід.
86. Антропологічний підхід.
87. Системно-суб'єктний підхід.
88. Психосоціальний підхід.
89. Інтегральний підхід.
90. Інтеграційний підхід.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Велитченко Л.К. Філософія психології: програмн. довідник. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2012. 554 с.
2. Вільчинський Ю. М. та ін. Філософія: навч. Посібник. Київ: КНЕУ, 2019. 368 с.
3. Горбенко Ю.Л., Клименко Ю.О., Моргун В.Ф. Філософія психології: тексти. Хрестоматія для студентів психологічних спеціальностей. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2017. 402 с.

4. Москалець В. П. Психологія особистості. Підручник, 3 вид. перероб. доповн. В. П. Москалець. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. – 364 с.
5. Романовський О.Г., Михайличенко В.Є., Грень Л.М. Філософія психології: навч. посіб. для студентів напряму підготовки «Психологія». Харків: НТУ «ХПІ», 2016. 140 с.
6. Чорна Л.С. Філософія психології: Навчально-методичний комплекс з дисципліни. Чернігів: ЧОППО, 2017. 44 с.

Допоміжна

1. Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г. Історія філософії: Підручник. К.:Либідь, 2001. 408 с.
2. Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика: Підручник / Г. І. Волинка, В. І. Гусев, І. В. Огородник, Ю. О. Федів; За ред. Г. І. Волинка. К.: Вища школа, 1999. 624 с.
3. Данилюк І. Історія психології в Україні. К.: Либідь, 2002. 152 с.
4. Іванова О. С. Філософія психології: ноосферний розвиток інформаційного суспільства. Психологія життєвого простору особистості в сучасних умовах кризи, глобалізації та цифрової трансформації суспільного життя: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (14-15 вересня 2023р.), м. Одеса. – Міжнародний гуманітарний університет. 338 с. URL: <http://surl.li/lsnqd> - С. 123
5. Іванова О. С. Особливості соціального розвитку наукових кадрів у цифрову еру. Психологія життєвого простору особистості в сучасних умовах кризи, глобалізації та цифрової трансформації суспільного життя: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (14-15 вересня 2023р.), м. Одеса. – Міжнародний гуманітарний університет. 338 с. URL: <http://surl.li/lsnqd> - С. 120
6. Ivanova O. Influence of the Neuro-Educational Environment on One's Socialization under Total Digitalization // Yermakova S., Ivanova O., Horytska O., Polishchuk V., Polukhtovych T., Vivcharenko T. (2023) Influence of the Neuro-Educational Environment on One's Socialization under Total Digitalization. BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, 12(1), 136-153. Vol. 12 No. 1 (2023, BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience / Psychology.
7. Іванова О. С., Єрмакова С.С. Особистість в контексті ноосферного гуманізму. Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції «Управління якістю підготовки фахівців» XXVII (м. Одеса-Хорватія-Польща-Румунія, 21-22 квітня 2022р.). – Одеса, 2022. – Ч. 2 – С.37-38.
8. Філософія психології: тексти. Хрестоматія для студентів псих. спец. / укл. Ю.Л. Горбенко, Ю.О. Клименко, В.Ф. Моргун. Прлтава: ПНПУ ім.. В.Г. Короленка, 2017. 402с.
9. Сергієнко В. В. Філософські проблеми наукового пізнання: навчальний посібник. Кременчук: Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2011. 103 с.
10. Філософія психології: навч. посіб. / О.Г. Романовський, В.Є. Михайличенко, Л.М. Грець. Харків: Вид-вл НТУ, 2016. 320 с
11. Щукін, Є. О. Філософія психології в Україні / Є. О. Щукін, І. Є. Чугуєва // Гуманіт. вісн. НУК. Миколаїв : НУК, 2011. Вип. 4. С. 128–129.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека Міжнародного гуманітарного університету: офіційний сайт. URL: https://mgu.edu.ua/science_library
2. Бібліотека Університету Ушинського: офіційний сайт. URL: <https://library.pdpu.edu.ua>
3. Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт. URL: <http://www.mon.gov.ua>
4. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського: офіційний сайт. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
5. Одеська національна наукова бібліотека: офіційний сайт. URL: <http://odnb.odessa.ua/>

ДОДАТКИ

Додаток А

ВИДИ ТА МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Види контролю	Складові оцінювання	
	Для екзамену	Для заліку
поточний контроль , який здійснюється у ході: проведення практичних (лабораторних) занять, виконання самостійної роботи, індивідуальних завдань, дослідна робота здобувача тощо.	50%	100%
підсумковий контроль	50%	

Методи діагностики знань (контролю)	фронтальне опитування; наукова доповідь, реферати, усне повідомлення, індивідуальне опитування; робота у групах; ділова гра, розв'язання ситуаційних завдань, кейсів, практичних завдань, екзамен(залік)
--	--

Додаток В

ОЦІНЮВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ТА ФАХОВОЇ ПЕРДВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА НАВЧАЛЬНУ ДИСЦИПЛІНУ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

(поточний контроль, підсумковий контроль, загальний результат оцінювання)

ЕКЗАМЕН

<i>Поточний контроль</i>			
Види роботи	Планові терміни виконання	Форми контролю та звітності	Максимальний відсоток оцінювання
Систематичність і активність роботи на практичних (лабораторних) заняттях			
1.1. Підготовка до практичних (лабораторних) занять	Відповідно до робочої програми та розкладу занять	Перевірка обсягу та якості засвоєного матеріалу під час практичних (лабораторних) занять	30
Виконання завдань для самостійного опрацювання			
1.2. Індивідуальне тестування, завдання, підготовка реферату (есе) за заданою тематикою	Відповідно до робочої програми та розкладу занять	Розгляд відповідного матеріалу під час аудиторних занять або ІКР ¹ , перевірка конспектів навчальних текстів тощо	10

¹ Індивідуально-консультативна робота викладача зі здобувачами

Виконання індивідуальних завдань, дослідна робота здобувача			
1.3. Інші види індивідуальних завдань, в т.ч. підготовка наукових публікацій, участь у роботі круглих столів, конференцій тощо.	Відповідно до робочої програми та розкладу занять	Обговорення результатів проведеної роботи під час аудиторних занять, наукових конференцій та круглих столів.	10
Разом балів за поточний контроль			50
Підсумковий контроль екзамен			50
Загальний результат оцінювання			100

Поточний контроль знань здобувачів освіти при формі контролю **екзамен** (максимум 50 балів) оцінюється за шкалою («2», «3», «4», «5»), з обов'язковим переведенням балів за кожний вид роботи таким чином:

- за підготовку до аудиторних занять (максимум 30 балів) здобувачу освіти необхідно мати не менше 1/2 оцінок від загальної кількості практичних (лабораторних) занять, для переведу балів за підготовку до аудиторних занять середньоарифметична оцінка множиться на коефіцієнт 6;
- за виконання завдань для самостійного опрацювання (тестування, завдання, підготовка реферату (есе) за заданою тематикою) (максимум 10 балів) здобувачу освіти необхідно мати не менше 1/2 оцінок від загальної кількості програмного матеріалу, що виноситься на самостійне вивчення, для переведу зазначених балів середньоарифметична оцінка множиться на коефіцієнт 2;
- за інші види індивідуальних завдань, в т.ч. підготовку наукових публікацій, участь у роботі круглих столів, конференцій тощо (максимум 10- балів) здобувачу освіти необхідно мати не менше 1/2 оцінок від загальної кількості інших видів індивідуальних завдань, для переведу балів за підготовку середньоарифметична оцінка множиться на коефіцієнт 2.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ПОТОЧНИЙ КОНТРОЛЬ

- «2» - виставляється за неправильну відповідь (письмову роботу), яка не відповідає змісту теми та свідчить про нерозуміння її основних положень;
- «3» - виставляється за відповідь (письмову роботу), яка відповідає змісту теми, але є неповною і неточною у визначенні понять, свідчить про неповне розуміння основних положень навчального матеріалу, свідчить про те, що знання студента мають фрагментарний, поверховий характер;
- «4» - оцінюється правильна і обґрунтована відповідь (письмова робота), з якої видно, що студент знає й розуміє теоретичний матеріал в обсязі навчальної теми, володіє необхідними навичками, не допускає суттєвих помилок.
- «5» - оцінюється повна, правильна, ґрунтовна відповідь (письмова робота) на запитання теми, що передбачає логічність і послідовність викладу матеріалу, володіння термінологією, показує вміння повно й глибоко використовувати теоретичні знання в практичній площині.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ ЗА ЕКЗАМЕН

(максимум 50 балів) Рівень знань оцінюється:

Рівень знань оцінюється:

- від 40 до 50 балів - студент виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно знаходити

та опрацьовувати необхідну інформацію, демонструє знання матеріалу, проводить узагальнення і висновки;

- від 30 до 40 балів - студент володіє знаннями матеріалу, але допускає незначні помилки у формуванні термінів, категорій, проте за допомогою викладача швидко орієнтується і знаходить правильні відповіді;

- 20 - 30 балів - студент відтворює значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень, з допомогою викладача може аналізувати навчальний матеріал, але дає недостатньо обґрунтовані, невичерпні відповіді, допускає помилки.

- 10 - 20 балів - володіє навчальним матеріалом на середньому рівні, допускає помилки, серед яких є значна кількість суттєвих;

- 0 - 10 балів - володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за початковий, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні, на всі запитання дає необґрунтовані, невичерпні відповіді, допускає помилки.

ЗАЛІК

Поточний контроль			
Види роботи	Планові терміни виконання	Форми контролю та звітності	Максимальний відсоток оцінювання
Систематичність і активність роботи на практичних (лабораторних) заняттях			
1.1. Підготовка до практичних (лабораторних) занять	Відповідно до робочої програми та розкладу занять	Перевірка обсягу та якості засвоєного матеріалу під час практичних (лабораторних) занять	60
Виконання завдань для самостійного опрацювання			
1.2. Індивідуальне тестування, завдання, підготовка реферату (есе) за заданою тематикою	Відповідно до робочої програми та розкладу занять	Розгляд відповідного матеріалу під час аудиторних занять або ІКР ² , перевірка конспектів навчальних текстів тощо	20
Виконання індивідуальних завдань, дослідна робота здобувача			
1.3. Інші види індивідуальних завдань, в т.ч. підготовка наукових публікацій, участь у роботі круглих столів, конференцій тощо.	Відповідно до робочої програми та розкладу занять	Обговорення результатів проведеної роботи під час аудиторних занять, наукових конференцій та круглих столів.	20
Разом балів за поточний контроль			100
Загальний результат оцінювання			100

Поточний контроль знань здобувачів освіти при формі контролю **залік** (максимум 100)

² Індивідуально-консультативна робота викладача зі здобувачами

балів) оцінюється за шкалою («2», «3», «4», «5»), з обов'язковим переведенням балів за кожний вид роботи таким чином:

- за підготовку до аудиторних занять (максимум 60 балів) здобувачу освіти необхідно мати не менше 1/2 оцінок від загальної кількості практичних (лабораторних) занять, для переведу балів за підготовку до аудиторних занять середньоарифметична оцінка множиться на коефіцієнт 12;
- за виконання завдань для самостійного опрацювання (тестування, завдання, підготовка реферату (есе) за заданою тематикою) (максимум 20 балів) здобувачу освіти необхідно мати не менше 1/2 оцінок від загальної кількості програмного матеріалу, що виноситься на самостійне вивчення, для переведу зазначених балів середньоарифметична оцінка множиться на коефіцієнт 4;
- за інші види індивідуальних завдань, в т.ч. підготовку наукових публікацій, участь у роботі круглих столів, конференцій тощо (максимум 20- балів) здобувачу освіти необхідно мати не менше 1/2 оцінок від загальної кількості інших видів індивідуальних завдань, для переведу балів за підготовку середньоарифметична оцінка множиться на коефіцієнт 4.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ПОТОЧНИЙ КОНТРОЛЬ

- «2» - виставляється за неправильну відповідь (письмову роботу), яка не відповідає змісту теми та свідчить про нерозуміння її основних положень;
- «3» - виставляється за відповідь (письмову роботу), яка відповідає змісту теми, але є неповною і неточною у визначенні понять, свідчить про неповне розуміння основних положень навчального матеріалу, свідчить про те, що знання студента мають фрагментарний, поверховий характер;
- «4» - оцінюється правильна і обґрунтована відповідь (письмова робота), з якої видно, що студент знає й розуміє теоретичний матеріал в обсязі навчальної теми, володіє необхідними навичками, не допускає суттєвих помилок.
- «5» - оцінюється повна, правильна, ґрунтовна відповідь (письмова робота) на запитання теми, що передбачає логічність і послідовність викладу матеріалу, володіння термінологією, показує вміння повно й глибоко використовувати теоретичні знання в практичній площині.

КРИТЕРІЇ ЗАГАЛЬНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ (для іспиту / заліку)

Рівень знань оцінюється:

- «відмінно» / «зараховано» А - від 90 до 100 балів. Студент виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно знаходити та опрацьовувати необхідну інформацію, демонструє знання матеріалу, проводить узагальнення і висновки. Був присутній на лекціях та семінарських заняттях, під час яких давав вичерпні, обґрунтовані, теоретично і практично правильні відповіді, має конспект з виконаними завданнями до самостійної роботи, презентував реферат (есе) за заданою тематикою, проявляє активність і творчість у науково-дослідній роботі;
- «добре» / «зараховано» В - від 82 до 89 балів. Студент володіє знаннями матеріалу, але допускає незначні помилки у формуванні термінів, категорій, проте за допомогою викладача швидко орієнтується і знаходить правильні відповіді. Був присутній на лекціях та семінарських заняттях, має конспект з виконаними завданнями до самостійної роботи, презентував реферат (есе) за заданою тематикою, проявляє активність і творчість у науково-дослідній роботі;
- «добре» / «зараховано» С - від 74 до 81 балів. Студент відтворює значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень, з допомогою викладача може аналізувати навчальний матеріал, але дає недостатньо обґрунтовані, невичерпні відповіді, допускає помилки. При цьому враховується наявність конспекту з виконаними завданнями до самостійної роботи, реферату та активність у науково-дослідній

роботі;

- «задовільно» / «зараховано» D - від 64 до 73 балів. Студент був присутній не на всіх лекціях та семінарських заняттях, володіє навчальним матеріалом на середньому рівні, допускає помилки, серед яких є значна кількість суттєвих. При цьому враховується наявність конспекту з виконаними завданнями до самостійної роботи, рефератів (есе);
- «задовільно» / «зараховано» E - від 60 до 63 балів. Студент був присутній не на всіх лекціях та семінарських заняттях, володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за початковий, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні, на всі запитання дає необґрунтовані, невичерпні відповіді, допускає помилки, має неповний конспект з завданнями до самостійної роботи.
- «незадовільно з можливістю повторного складання» / «не зараховано» FX – від 35 до 59 балів. Студент володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу.
- «незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни» / «не зараховано» F – від 0 до 34 балів. Студент не володіє навчальним матеріалом.

Таблиця відповідності результатів контролю знань за різними шкалами

100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	За національною шкалою	
		екзамен	залік
90-100 (10-12)	A	Відмінно	зараховано
82-89 (8-9)	B	Добре	
74-81(6-7)	C	Задовільно	
64-73 (5)	D		
60-63 (4)	E		
35-59 (3)	FX	незадовільно	не зараховано

Методичне видання

Іванова Оксана Станіславівна

ФІЛОСОФІЯ

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки
за спеціальністю 053 Психологія.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ